Sámedigge
Sámediggi Sámiediggie Saemiedigkie Sametinget

FÖRBEREDELSER INFÖR EN SANNINGSKOMMISSION OM STATENS ÖVERGREPP MOT DET SAMISKA FOLKET

Titel: Förberedelser inför en sanningskommission om statens övergrepp mot det samiska folket

Redovisning av regeringsuppdrag
Sametingets dnr 1.3.2-2020-1316
Regeringskansliets dnr A2020/01285/MRB

Projektledare och skribent: Marie Enoksson

Omslagsbild: Oljemålning av Johan Tirén 1892, då ett inlägg i debatten om motsättningarna mellan samer och brukspatronen Farup på Ljusnedals bruk i Härjedalen. Farup var i många år ortens riksdagsman. Foto: Bertil Wretling/Nordiska Museet.

Kontaktuppgifter:
Sametinget
Box 90, besöksadress: Adolf Hedinsgatan 58
981 22 Kiruna
E-post: kansli@sametinget.se

Tryck: Cityprint Umeå

ISBN-nummer: 978-91-986635-3-2

© Sametinget 2021

Innehåll

Förord ... 5
1. Bakgrund ... 6
2. Förankringsprocessen ... 10
Organisation ... 10
Budget ... 10
Genomförande ... 10
Dialogmöten ... 11
Enkäten ... 11
Övriga kontakter ... 12
3. Förväntningar ... 13
4. Behandlade teman ... 17
Ett splittrat folk ... 17
Samer utanför samebyarna/ Statens påverkan på samiska rättigheter ... 18
Utflyttade samer ... 21
Segregering och assimilering ... 21
Konsekvenser av 1928-års lagstiftning ... 22
Dagens samebyar ... 23
Samer i koncessionsområdet ... 25
Förlust av markrättigheter ... 27
Gränsöverskridande problematik ... 30
Renbeteskonventionerna ... 30
Gränsstängningar ... 30
Tvångsförflyttningar av nordsamer ... 31
Konsekvenser av tvångsförflyttningarna ... 32
Andra tvångsförflyttningar ... 33
Norra Finland ... 34
Utbildningspolitik ... 35
Nomadskolan ... 35
Folkskolan ... 37
Grundskola och gymnasieskola ... 38
Förlust av språk, kultur och identitet ... 40
Rasbiologi, rasism och strukturell diskriminering ... 42

5. Andra sanningskommissioner i Norden ... 45
Norge: Kommisjonen for å granske fornorskingspolitikk og urett overfor samer, kvener og norskfinne ... 45
Uppdrag ... 45
Kris- och stödsamtal ... 46
Finland: Sannings- och försoningskommissionen för samer ... 47
Uppdrag ... 47
Sverige: Sannings- och försoningskommission för tornedalingar, kväner och lantalaiset ... 48
6. Hälsoaspekten ... 49
7. Avslutande diskussion ... 51
Mål och mandat ... 51
Tillräckligt med tid och resurser ... 51
Vikten av psykosocialt stöd ... 52
Kommissionens ledamöter ... 52
Arkivfrågor ... 53
Förväntningar och krav från Sametinget ... 53

Sammanfattning ... 54
Summary in English ... 55
Bilagor ... 56

Förord

Denna rapport bygger till stor del på samers egna synpunkter insamlade genom dialog-möten och videomöten, skriftliga enkätsvar, telefonsamtal och e-post som inkommit till Sametinget. Det är ett mycket emotionellt material. Här finns alla sorters känslor. Det är önskemål och drömmar, ilska, besvikelse, modlöshet, hopplöshet, sorg, bitterhet, längtan, hopp och väldigt många djupa sår. Det är omöjligt att ta del av människors berättelser utan att beröras. Vi känner stor respekt för alla åsikter och synpunkter som inkommit och allt det representerar. På grund av den begränsade projekttiden och svårigheterna att hålla fysiska möten kan viktiga perspektiv och erfarenheter saknas i denna rapport. Det är därför av stor vikt att en kommande, oberoende sanningskommission får ett brett uppdrag, stort handlingsutrymme och tillräckligt med tid och resurser. Allt material kommer att överlämnas till en framtida sanningskommission. Tack till alla er som bidragit till att förankringsarbetet kunnat genomföras trots en pågående corona-pandemi.

De politiska besluten och övergreppen har påverkat människors liv och deras efterkommandes liv under oöverskådlig tid. Det är ett stort ansvar att utöva makt över andra människors livsvillkor. De beslut som politiker fattade för mer än hundra år sedan, har påverkat och påverkar det samiska samhället ännu i våra dagar. Ansvaret för dessa beslut går över partigränserna. Till exempel grundades Statens institut för rasbiologi i Uppsala år 1922 efter att riksdagens båda kamrar antagit en motion där alla politiska riktningar i riksdagen var representerade bland motionärerna, bland dessa kan nämnas både Hjalmar Branting och Arvid Lindman. Precis som de, representerar dagens politiker och myndigheter den svenska statsmakten. Nu är det hög tid att inrätta en rättvis och oberoende sanningskommission för att granska de övergrepp som den svenska staten begått och fortfarande begår mot det samiska folket och hörsamma det samiska folkets krav på upprättelse.

Sametingets styrgrupp för förankringsprocessen

Matti Blind Berg

Håkan Jonsson

Anders Kråik

Marita Stinnerbom

Joakim Pääve

Jan Rannerud

Marie Persson Njajta

1. Bakgrund

FN:s generalförsamling beslöt i december 1993 att proklamera ett internationellt urfolksårtionde 1994-2004. Den svenska regeringen tillsatte i april 1995 en delegation som fick namnet Urbefolkningsdelegationen och som verkade 1995-2004.[1] Delegationen gjorde bland mycket annat även en studie om försoningspolitik kallad *Ursäkt och försoning – nytt partnerskap mellan Sverige och samerna* (2001). Delegationen ville lyfta fram de försoningsprocesser som inletts i en rad västländer och peka på vikten av en sammanhållen, medveten och strategisk samepolitik. Den studien kan ses som ett första initiativ till att etablera en samisk sanningskommission i Sverige. 2008 skrev den samiska ungdomsorganisationen Sáminuorra ett brev till dåvarande jordbruks- och sameminister Eskil Erlandsson med krav på regeringen att etablera en sanningskommission för att utreda alla former av övergrepp som begåtts av Sverige mot det samiska folket. I februari 2012 lämnade fyra sametingsledamöter[2] in en motion[3] till Sametinget där de yrkade på att Sametinget skulle arbeta för att regeringen tillsätter en oberoende sanningskommission för att utreda de övergrepp som det samiska folket blivit utsatt för i Sverige. Motionärernas motiv var bland annat de stora brister som finns i kunskaper och kulturell förståelse när det gäller samer, både i skolan, bland myndigheter och hos den svenska allmänheten. Motionärerna anförde att en oberoende sanningskommission skulle kunna ge en objektiv historiebeskrivning av de övergrepp som begåtts och ge Sverige möjlighet att förlika sig med sin historia. Motionen antogs av ett enigt plenum samlat i Åre den 22-26 maj 2014.

Den 16 juni 2015 inledde Sametingets dåvarande styrelseordförande Håkan Jonsson ett samarbete med Diskrimineringsombudsmannen (DO). DO och Sametinget konstaterade i ett gemensamt uttalande[4] att det samiska samhället i stor utsträckning präglats av den kolonisering samer utsatts för och den statligt sanktionerade diskriminering som följt i koloniseringens spår. De påminde om att internationella organ som FN och Europarådet pekat på brister i hur Sverige respekterar det samiska folkets rättigheter som urfolk.

Samarbetet innebar dels att en referensgrupp med representanter för samiska organisationer och sametingspartier bildades, dels att ett rundabordssamtal och ett öppet seminarium med internationella experter med erfarenheter från sanningskommissioner arrangerades för att inhämta erfarenheter och kunskaper från andra processer med sanningskommissioner. Rundabordssamtalet och seminariet hölls i Umeå den 25 och 26 oktober 2016 och arrangörer var Sametinget, DO och Vaartoe – Centrum för samisk forskning vid Umeå universitet[5]. De teman som behandlades var:

1) Etablerande och mandat för sanningskommissioner
2) Arbetssätt
3) Mål och resultat

---

[1] Delegationen bestod av Peter Weiderud (ordförande), Ylva Gustafsson, Ulf Johansson Dahre, Jörgen Jonsson, Harriet Nordlund, Sigrid Stångberg och Göran Ternbo (sekreterare)
[2] Kristina Nordling, Lars-Paul Kråik, Carola Fjällström och Helena Dådring
[3] M217, dnr 2012-415
[4] https://www.sametinget.se/90491
[5] Numera med umesamisk stavning: Várdduo – Centrum för samisk forskning

De internationella experter som deltog i seminariet var:

- Dr. Julia Raue - rådgivare till FN:s specialrapportör för sanning, rättvisa, ersättning och garantier för icke-upprepning (Pablo De Greiff)
- Mr. Eduardo Gonzalez - expert på övergångsrättvisa, tidigare chef för Offentliga hearings och vittnesskydd för Sannings- och försoningskommissionen i Peru
- Mag. Dr. Gerhard Baumgartner – historiker och chef för Dokumentationscentret för österrikiskt motstånd, tidigare forskare för Kommissionen för österrikiska historiker
- Chief Wilton Littlechild – jurist och en av tre kommissionärer i sannings- och försoningskommissionen i Kanada
- Dr. Paulette Regan – historiker och seniorrådgivare vid det Nationella centret för sanning och försoning vid universitetet i Manitoba, tidigare forskare och skribent för Sannings- och försoningskommissionen i Kanada
- Laila Susanne Vars, jurist och föreståndare på Gáldu – Resurscenter för urfolks rättigheter i Kautokeino i Norge, kommissionsmedlem i tater-/romaniutvalget som inrättades av den norska regeringen 2011

Föredragen är inspelade och finns på Sametingets hemsida.[6] DO sammanställde även en rapport med minnesanteckningar som publicerades 2018.[7]

Under sameparlamentarikerkonferensen i Tråante (Trondheim) den 7 februari 2017 antogs ett gemensamt uttalande av sametingen.[8] I uttalandet sägs bland annat:

> ***Vi hävdar att acceptans, erkännande och försoning*** inte bara handlar om förhållandet mellan samer och icke-samer, men lika om godkännande och erkännande att assimilering påverkade olika samer och olika samhällen på olika sätt. Det måste finnas en större öppenhet om mångfalden och skillnader i samers och samiska lokalsamhällens erfarenheter, berättelser och beskrivningar av verkligheten i samband med assimilering och dagens verklighet;
> ***Vi anser det som viktigt*** att inleda försoningsprocesser som underlättar och avhjälper den negativa utveckling och de konsekvenser som det samiska folket utsatts för genom assimileringsprocesserna, både på kollektiv och individuell nivå. Vi förväntar oss att sannings- och försoningsprocessen leder också till upprättelse för det samiska folket;
> ***Vi uppmanar respektive stater***, att i samråd med respektive sameting enas om metoder och villkor för att påbörja sannings- och försoningsprocesser, enskilda ska ha möjlighet att frivilligt delta i processen och erbjudas psykologiskt stöd under tiden, och det ska avsättas tillräckliga mänskliga, tekniska och finansiella resurser till detta arbete;
>
> ***Vi hänvisar till*** Sannings- och försoningskommissionens arbete i Kanada och kommissionens rapport och resultat och hur detta arbete har följts upp på nationell nivå och bland urfolken själv, som på många sätt kan tas fram som goda exempel och vara modeller för en framtida samisk sannings- och försoningsprocesser i samiska områden och nordiska länder.
>
> ***Vi förpliktar oss att*** informera om utvecklingen av sannings- och försoningsprocesser,

[6] https://www.sametinget.se/110388
[7] https://www.sametinget.se/125416, se även bilaga 3.
[8] https://www.sametinget.se/115170

och till att medverka till att sådana processer inleds nationellt och i gränsöverskridande regi där det är nödvändigt;

Vi förväntar oss att målet med sannings- och försoningsprocessen är att granska och dokumentera historiskt förtryck och övergrepp och brott på mänskliga rättigheter, att förklara hur detta påverkar det samiska folket och våra samhällen i dag, och att föreslå hur förhållandet mellan det samiska folket, staterna och samerna sinsemellan kan stärkas;

Vi förväntar oss också att resultaten från sannings- och försoningsprocesserna ska vara att staterna tar ansvar och i samråd med sametingen, stärker samernas ställning som ett folk i de nordiska länderna;

Vi framhåller att för att uppnå reell jämlikhet och likvärdighet måste internationellt erkända och bindande mänskliga rättigheter och urfolksrättigheter respekteras och implementeras på lokal, nationell, regional, gränsöverskridande och internationell nivå, i synnerhet urfolksdeklarationen.

I maj 2017 ägde ett sametingsval rum i Sverige och efter valet tillträdde en ny styrelse. 2018 presenterade en arbetsgrupp[9] en SWOT-analys[10] som identifierade de svagheter, styrkor, möjligheter och hot som en process mot inrättandet av en sanningskommission kan möta. När arbetet med sanningskommissionen fortsatte utarbetades en gemensam hemställan som Sametingets styrelse och en bredd av samepolitiska partier tillsammans med deltagande samiska organisationer stod bakom. Den 12 juni 2019 överlämnade styrelseordförande Per-Olof Nutti Sametingets hemställan[11] till kulturminister Amanda Lind om att regeringen ska finansiera en process för att i samarbete med Sametinget inrätta en oberoende sannings-kommission om den svenska statens övergrepp mot det samiska folket.

Hemställan avslutas med följande förväntningar och förutsättningar:

- Att förberedelser och genomförande av en sanningskommission om den svenska statens övergrepp mot samiska folket och samers mänskliga rättigheter ska finansieras av staten.
- Att långsiktig finansiering säkras och att det finns mekanismer för att hantera oförutsedda behov.
- Att finansieringen ska vara oberoende av andra insatser som staten gör på det samepolitiska området.
- Att kommissionen ska ha ett oberoende och starkt mandat.
- Att kommissionens ledamöter ska åtnjuta stort förtroende i både det svenska och det samiska samhället.
- Att processen förankras i det samiska samhället så att arbetet når olika grupper av samer med vitt skilda erfarenheter för att undvika mer splittring internt i det samiska samhället.
- Att sociala och psykosociala stödfunktioner tidigt upprättas.

[9] Arbetsgruppen bestod av Marie Persson Njajta, Kristina Krihke Nordling, och Isak Utsi.
[10] https://www.sametinget.se/124176, se även bilaga 2
[11] https://www.sametinget.se/129190, dnr. 1.3.2-2019-764

- Att gränsöverskridande kunskapsutbyte fortgår med de pågående processerna i Norge och Finland.
- Att i arbetet ta del av erfarenheter från internationella kommissioner.
- Att Sametinget ska arrangera folkmöten/hearings runt om i Sverige för att förankra arbetet i det samiska samhället och utifrån resultatet utarbeta mandatet för sanningskommissionen.
- Att sanningskommissionen förutsätts följas av en försoningsprocess efter genomfört kommissionsarbete, givet att de rekommendationer som kommissionen föreslår uppfylls.

På Urfolkens dag den 9 augusti 2019 återbördades kvarlevor från ett 25-tal individer vid en offentlig repatrieringsceremoni i Lycksele. Under dagen hölls tal av bland andra Helene Öberg, statssekreterare hos kulturminister Amanda Lind, som i sitt tal förmedlade att det för regeringen var en viktig och prioriterad fråga att söka kunskap om historien och dess samband med dagens villkor för samerna och att regeringen var positiv till att etablera en sanningskommission i nära samarbete med Sametinget.[12] Sametinget ville då att det samiska samhället först skulle involveras och ha möjlighet att komma med inspel gällande mandatet för en sanningskommission innan en kommission utses. Den 9 juni 2020 meddelade kultur-departementet att Sametinget får projektmedel för att i dialog med den samiska befolkningen - berörda individer, grupper, föreningar och organisationer - informera och förankra processen för den kommande sanningskommissionens arbete och därigenom skapa så goda förutsättningar som möjligt för en sanningskommission.[13]

Repatriering av samiska mänskliga kvarlevor i Lycksele den 9 augusti 2019. Foto: Marie Enoksson

[12] Talet återges i rapporten *Máhtsatiebmie likttemijne – Återbördande i försoning, en processbeskrivning över repatrieringen i Lycksele 2019*, av Adriana Aurelius.
[13] https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2020/06/sametinget-far-medel-for-en-forankringsprocess-infor-kommande-sanningskommission/

2. Förankringsprocessen

Organisation

Sametingets styrgrupp för projektet har bestått av fyra representanter för Sametingets styrelse och tre representanter för oppositionen. Styrgruppen har bestått av Matti Blind Berg (Samelandspartiet, sammankallande), Håkan Jonsson (Jakt- och fiskesamerna), Anders Kråik (Samerna), Marie Persson Njajta (Landspartiet Svenska Samer), Joakim Pääve (Álbmut), Jan Rannerud (Skogssamerna) och Marita Stinnerbom (Guovssonásti).

Förutom det nära samarbetet med styrgruppen har projektledare Marie Enoksson även haft en referensgrupp med representanter från samiska organisationer till sitt förfogande. Den har bestått av Mattias Kristoffersson (riksorganisationen Samerna), Julia Rensberg (Sáminuorra), Stefan Mikaelsson (Same Ätnam) och Naadja Östergren (Landsförbundet Svenska Samer). Renägarförbundet och Svenska Samernas Riksförbund har valt att stå utanför.

Syftet med förankringsprocessen var dels att informera och förbereda det samiska samhället, dels att inhämta samers åsikter, tankar och perspektiv. Från början var tanken att inbjuda till hearings på olika platser runt om i Sápmi. Som alla vet kom en oförutsägbar pandemi över världen vilket tvingade Sametinget att ändra sin ursprungliga plan.

Budget

Den finansiering på 1,2 miljoner SEK som ställdes till Sametingets förfogande kom via Arbetsmarknadsdepartementets anslag *Åtgärder mot diskriminering och rasism m.m.* och skulle enligt regleringsbrevet förbrukas under 2020 medan uppdraget skulle redovisas senast den 31 mars 2021. Av dessa medel har mindre än 0,3 miljoner SEK förbrukats under 2020 eftersom inga hearingar kunnat arrangeras. Några nya medel tillställdes inte under 2021 utan uppdraget har färdigställts inom Sametingets ordinarie budgetramar.

Genomförande

Den 7 oktober 2020 gick ett e-postmeddelande ut till samtliga sameföreningar och samiska organisationer i Sverige med förfrågan om intresse fanns att anordna ett medlemsmöte med projektledaren för att diskutera teman och angelägna frågor för en kommande sanningskommission. I mejlet poängterades att sanningskommissionen ännu inte startat och att det inte var tanken att samla in vittnesmål. En liknande förfrågan gick ut till minoritetsspråksamordnarna i förvaltningskommunerna för samiska.

Den korta tidsramen och de skärpta restriktionerna på grund av coronapandemin hindrade genomförandet av de ursprungliga fysiska samråden som tänktes äga rum på 15-30 platser i Sverige. Projektplanen reviderades därför av styrgruppen den 19 november. Dialogmötena kompletterades med en enkät som var öppen mellan den 23 november 2020 och den 31 januari 2021.

Dialogmöten

Ett flertal mindre möten har hållits under projekttiden. Det sista fysiska mötet hölls i Kiruna den 11 november. Därefter har endast digitala möten hållits via olika konferenssystem. Trots dessa begränsningar har många värdefulla synpunkter inkommit från olika håll i Sápmi. Även om många röster saknas och det av flera skäl varit allra svårast för de äldsta generationerna att delta, så har trots allt många olika perspektiv lyfts och deltagarnas ålder har varierat från 15 år till över 80 år. Sammanlagt antal deltagare på de genomförda informationsmötena har varit drygt 100 personer, med Sametingets personal inräknad närmare 150 personer.

25 september 2020	Förberedande möte med representanter för Såhkie – Umeå sameförening (3)
21 oktober 2020	Förberedande möte med representanter för sameföreningen i Lycksele och den umesamiska föreningen Álgguogåhtie (2)
28 oktober 2020	Information samrådsgrupp Gällivare kommun (20)
3 november 2020	Koncessionssamebyarnas intresseförening (6)
4 november 2020	Digitalt möte samrådsgrupp Bergs kommun (5)
6 november 2020	Digitalt möte Sáminuorras styrelse (14)
11 november 2020	Fysiskt möte Sameföreningen i Kiruna (6)
17 november 2020	Digitalt möte Samrådsgrupp Arvidsjaurs kommun (6)
17 november 2020	Digitalt möte Sameföreningen Arvidsjaur (9)
25 november 2020	Digitalt möte Sameföreningen i Östersund, Gaaltije och samrådsgrupp i kommunen (8)
26 november 2020	Digitalt möte Samrådsgrupp Strömsund och Krokom (6)
1 december 2020	Informationsmöte för Sametingets personal (digital personalkonferens)
3 december 2020	Digitalt möte Sameföreningen i Ammarnäs/Sorsele (9)
7 december 2020	Digitalt medlemsmöte Same Ätnam (12)
19 januari 2021	Digitalt medlemsmöte Vadtejen Saemiej Sïjte och Vaapsten Sïjte, Tärnaby (12)
21 januari 2021	Digitalt möte samrådsgrupp Dorotea (5)
10 februari 2021	Digitalt möte samrådsgrupp Åsele (6)

Enkäten

Styrgruppen ville ge möjlighet för den samiska allmänheten att förutsättningslöst komma med synpunkter och ville därför ha en enkät med öppna svar. Syftet med förankringsprocessen var att nå ut till målgruppen samer. Av denna anledning var enkäten inte anonym och direktlänken till enkäten lades inte ut på sociala medier. Länken till enkäten distribuerades istället via e-post till sameföreningar, organisationer och sametingspartier för vidarebefordran till deras medlemmar. Ett informationsblad om möjligheten att skicka in synpunkter via en enkät trycktes upp och skickades per post ut till 9 200 personer i den preliminära röstlängden i december 2020. Information om enkäten fanns på Sametingets hemsida och en påminnelse lades ut på Sametingets Facebook-sida innan enkäten stängde. Informationsbladet fanns tillgängligt digitalt på hemsidan, även på nordsamiska, lulesamiska och sydsamiska.

Resultatet blev 336 digitala enkätsvar och 71 skriftliga svar per post, sammanlagt 407 svar och därutöver ett tiotal mejl och telefonsamtal. Tillsammans med deltagarna på dialog-mötena har mer än 500 personer bidragit till underlaget för denna rapport.

Vi noterar att drygt 60 inlagor med släktträd och personliga berättelser inkommit per brev och mejl från skogssamer och jakt- och fiskesamer i norra Finland adresserade till den samiska sanningskommissionen i Sverige. Dessa är inte inräknade i summan ovan.

Övriga kontakter

Kontakter har under arbetets gång tagits med Sametinget i Finland och den pågående sanningskommissionen för samer, kväner och norskfinnar i Norge, samt med Kunskaps-nätverket för samisk hälsa. Den 17 februari 2021 deltog projektledaren i ett seminarium ”100 år i rasbiologiska institutets skugga” anordnat av Centrum för mångvetenskaplig forskning om rasism, CEMFOR, Uppsala universitet, där även professor emeritus Lars Elenius, ledamot i sanningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset deltog. Den 12 mars 2021 deltog projektledaren och Sametingets styrelseordförande på ett digitalt seminarium om sannings- och försoningskommissioner anordnat av Sametinget i Norge.

Nomadskolan i Gällivare 1950-talet. Sameflickor åker ”tåg” med sparkar.
Foto: Karl Heinz Hernried/Nordiska museet.

3. Förväntningar

En stor majoritet av de samer som svarat på enkäten och deltagit på möten utrycker höga eller mycket höga förväntningar på en kommande sanningskommission. Flera av svaren uttrycker förväntningar om att kommissionen ska gå till botten med oförrätter och i förlängningen leda till förändring på flera olika sätt.

Jag förväntar mig att all den bitterhet och hopplöshet som många samer känner kan försvinna med anledning av sanningskommissionen och åtgärderna som ska följa, eller åtminstone minska rejält och bytas mot lite positivitet. Att man kan börja känna att man kan leva som en människa i sina fäders marker. Att man kan känna lite värdighet.

Målet måste vara att sanningen ska komma fram oavsett hur obehaglig och obekväm den är – samt att kommissionen ska leda till en förändring av det samiska folkets situation och verklighet.

De förväntningar som uttrycks har olika perspektiv. Det finns förväntningar på ursäkt och förlåtelse, en stor ceremoni av något slag och stopp för övergrepp och kriminalisering av samer. Här är ett försök att dela upp inlämnade synpunkter i kategorier:

A. Förväntningar på upprättelse och rättvisa:

- Sverige måste ta ansvar och erkänna sin skuld
- Alla samer ska behandlas lika
- Sanningen måste komma fram och rättvisa skipas
- Att staten erkänner övergrepp och aktivt arbetar för att återupprätta relationerna
- Att staten rättar till fel som begåtts/återgäldar inte bara i ord utan i reell handling
- Att staten ersätter samerna för det lidande som åsamkats
- Att rennäringen får bedrivas ostört
- Att urminnes hävd och sedvanor erkänns och respekteras
- Att exploatering utan samebyns tillstånd ska upphöra
- Att samer ska återfå rätten till sina förfäders marker
- Stulna marker ska återlämnas
- Rätta till alla orättvisor, allt ska ställas till rätta
- En gång för alla ta itu med historiska oegentligheter
- Respekt, öppenhet, erkännanden och transparens
- Sverige ska skriva under ILO-konvention 169
- Rättvisa och sanning ska komma fram
- Samiska kvarlevor och föremål ska återbördas
- Våra rättigheter ska klargöras
- Ersättning för alla markintrång – men det är viktigt att en ersättning inte utsläcker samiska rättigheter
- Ett stopp på övergrepp och kriminalisering av samisk kultur och liv i markerna för alla samer
- Konkreta åtgärder, inte bara fina ursäkter och tomma ord
- Försoning är målet men bara om vi lyfter på allt, ALLT måste komma upp i ljuset
- Att koloniala mönster, lagstiftning, politik och övergrepp ska brytas

- Att det samiska folket ska få en bättre situation på alla plan, även hälsomässigt
- Att alla samer ska kunna leva och utvecklas på sina egna villkor, utan kamp och konflikter
- Att utgångsläget ska vara allas lika rätt, det vill säga att modern rättslig och folkrättslig syn ska råda när gamla och nya oförrätter granskas
- Svenska staten ska be om ursäkt
- Statsministern ska be om förlåtelse å svenska statens vägnar
- En stor ceremoni – alla måste få veta

B. Förväntningar på en opartisk och objektiv kommission:

- Att sanningskommissionen arbetar objektivt med alla frågor
- Att kommissionen lyfter fram hela det samiska folket
- All fakta ska redovisas med källhänvisningar
- Att sanningen ska komma fram
- Att olika perspektiv lyfts fram med respekt
- Den ska vara heltäckande
- Den ska genomföras med syfte att leda till förändringar, inte bara vara ett sätt att bli skuldfri
- Den ska ha en bred representation
- Berättelserna från det samiska folket ska vara rösterna som definierar problemet

C. Förväntningar om mindre rasism och diskriminering mot samer:

- Att sanningskommissionen lyfter fram/benämner och tillstår oförrätter och övergrepp som varit och som möjliggjorts genom att Sverige hade politiska, institutionella, sociala strukturer som betraktade och bemötte samer som lägre stående
- Att all rasism ska komma upp till ytan
- Minskad diskriminering
- Staten måste göra upp med sin rasistiska historia och ideologi, så att de i nutid blir medvetna om att de fortfarande för en strukturellt rasistisk politik gentemot urfolket samerna genom nuvarande lagstiftning
- Åtgärder mot rasdiskriminering av alla slag
- Nolltolerans när det gäller diskriminering mot samer och det samiska språket

D. Förväntningar på ökad rätt till utbildning för samer att återta språk, kultur och historia:

- Större möjligheter att få lära sig sitt språk
- Bättre modersmålsundervisning
- Föräldrars rätt till språkundervisning
- Att vuxna får rätt till betald undervisning i samiska språk
- Att barn och vuxna lättare får möjlighet att åter lära sig sitt språk
- Mer stöttning till samiska språket och kulturen
- Att få lära sig mer om sin samiska historia och ta tillbaka den
- Att arbetet påbörjas med att skriva urfolket samernas historia

E. Förväntningar om ett enat samiskt samhälle:

- Ett enande av det samiska folket
- Ett enat folk med samma rättigheter
- Skuld och skam ska lyftas av
- Försoning och inkludering av alla samer
- Enighet och förståelse och respekt för varandra
- Alla samer ska ha lika värde både i skolan och i vardagslivet
- Att alla som är samer får vara samer med samma rättigheter och skyldigheter
- Att gå tillbaka till innan det samiska folket var splittrade och när markrättigheterna inte var konfiskerade av staten

F. Förväntningar om ökat samiskt förvaltarskap:

- Att samiska kultursektorn får möjlighet till större autonomi
- Staten kan återbörda ekonomiska resurser till samerna, t ex samisk förvaltning, låta Sametinget förvalta marker, skolor osv.
- Ökat självbestämmande
- Staten ska arbeta seriöst med de samiska frågorna tillsammans med samerna
- Mer rådighet till samerna – vad kan vi göra för att utveckla, utbilda och bevara vår kultur och vårt samhälle?
- Ett rejält åtgärdspaket som på allvar och med tillräckliga resurser kan bygga upp det samiska folkets självkänsla vad gäller språk, kultur och näringsliv

G. Förväntningar att sanningskommissionens arbete ska leda till ökad kunskap och bättre utbildning om samer i det svenska samhället:

- Ökad förståelse och kunskap
- Mer undervisning i skolan om samisk historia, om Sveriges brott mot samerna
- Ökad upplysning och förståelse
- En modern historieskrivning
- Undervisning i skolor om Sveriges koloniala förflutna
- Djupare insikt och kunskap hos allmänheten
- Böcker, utställningar, TV-program
- Sveriges majoritetsbefolkning måste få ökad kunskap om oförrätter som begåtts och begås mot samer
- Att kommissionen ska lyckas samla ihop tillräckligt med bevis och vittnesmål så att det leder till insikt och förändring hos den svenska befolkningen

Det finns även några få exempel på negativa reaktioner. Dessa varierar från total misstänksamhet (”bara trams”) till misstro (”har inte särdeles höga förväntningar”). Denna misstro riktas mot staten, inte mot sanningskommissionen i sig.

Citat:

Kan vi tro att staten menar allvar? Blir det bara ett förlåt eller kommer en sanningskommission att leda till någon förändring?

Ska sanningskommissionen bli ännu en förhalningsprocess, en förevändning för att inte göra något alls? Sedan ska vi vänta på resultatet i tio år?

Det verkar inte som att regeringen tar till sig någonting av det man säger, oavsett vilken regering det är, de är ovilliga att ge tillbaka någonting alls.

Ett sätt för staten att visa god vilja vore att först ratificera ILO 169 och sedan tillsätta en sanningskommission, då hade man trott på att de menar allvar.

Vi har stångat våra huvuden blodiga mot en vägg när det gäller den svenska staten. Vår röst blir inte hörd. Varför skulle det bli annorlunda nu?

Byteshandel mellan samer och passagerare på S/S Aeolus i Tromsø hamn 1910.
Samerna håller bland annat i ett knippe knivar, renhorn och pipor.
Fotograf okänd/Sjöhistoriska museet.

4. Behandlade teman

Det är slående hur många samstämmiga förslag på teman som framkommer i samtal och enkäter. Det är även en stor samstämmighet om det omöjliga i att urskilja enstaka teman för en sanningskommission att fokusera på. Den statliga politiken visavi det samiska folket har påverkat så många områden att de i verkligheten är sammanflätade. Nedan beskrivs huvuddragen i de teman som framkommit under förankringsprocessen.

Ett splittrat folk

Väldigt många personer uttrycker sorg över att det samiska folket blivit ett så splittrat folk där olika grupper står mot varandra. På 60-talet myntade den samiske professorn Israel Ruong (1903-1986) begreppet ”kategoriklyvning” för att beskriva hur renbeteslagen från 1928 hade skurit som en skarp kniv genom samiska grupper och åtskilt människor som naturligt hörde ihop. Förutom att särskilja samerna infördes ytterligare begränsningar i renskötselrätten. Lagstiftaren ville säkerställa att det man benämnde ”lapp-privilegiet”– alltså rätten till renskötsel, jakt och fiske – inte skulle omfatta fler än de som i statens ögon var i behov av det. Olika former av renskötsel ställdes mot varandra och samer i andra traditionella näringar som jakt, fiske och slöjdhantverk ställdes utanför rättighetssystemet. Statens dubbla politik var dels en segregationspolitik, dels en assimilationspolitik, beroende tillhörighet och bostadsort. ”Lapp-ska-vara-lapp”-politiken var den diskurs som påverkade all statlig samepolitik, bland annat nomadskollagen och renbeteslagen. Denna uppdelning är ett gammalt arv som det samiska samhället fortfarande lever med. Det är inte bara en uppdelning mellan renskötande och icke-renskötande samer. Även inom grupperna finns skiljelinjer både av historiska och geografiska skäl, beroende bland annat på hur långt kolonisationen och försvenskningsprocessen gått, tvångsförflyttningarna och kyrkans, lappväsendets och länsstyrelsernas agerande. Överheten sådde split mellan samiska barn, skapade en rangordning av samer och en identitetslöshet hos en del samer som hamnade utanför eller som av olika yttre orsaker ”valde bort” en på den tiden stigmatiserad, icke-önskvärd, samisk identitet.

Vi är delade i två delar – så ser staten på oss, så ser vi på oss själva. Men det är inte vi själva som orsakat splittringen. Koloniseringen har splittrat oss samer som folk och ställt oss mot varandra.

Splittringen av det samiska folket måste utredas då detta lett till interna konflikter som söndrat familjer och släkten.

Renskötseln blir en konfliktyta fast den inte borde bli det. Renskötseln är central och har trots allt inneburit att vi är där vi är idag – men den borde inte vara så fast knuten till identiteten som same. Vi behöver vidga vår syn. Varför måste vi ha renar? Man borde kunna vara same utan renar om vi stärker andra arenor. Varför är renen det enda som räknas? Varför ifrågasätter vi varandra?

För mig är det viktigt att sambandet mellan tvångsförflyttningarna, renbeteslagen, samebyarna, rasbiologin, nomadskolan, förbudet att använda det samiska språket, oviljan att ratificera ILO konventionen 169, tvisterna som samebyarna för i domstolar och koloniseringen av Sápmi verkligen tydliggörs. Det är inte enskilda händelser och när de sätts samman så ökar förståelsen för utsattheten som samer upplever idag.

Samer utanför samebyarna/ Statens påverkan på samiska rättigheter

Den vanligaste stereotypa bilden av en same är en renskötande man på ett fjäll. Men alla samer har inte genom historiens gång enbart varit renskötare. En del samer har levt av jakt och/eller fiske. Andra tog tidigt upp gårdsbruk eller betraktades som nybyggare när de insynade nybyggen för att skydda sina lappskatteland. Det har varit vanligt med kombinationsnäringar, ett ömsesidigt förhållande mellan flera olika näringar för att överleva i ett arktiskt klimat. Alla naturnäringar som förekommer på landsbygden har utövats av samer, på olika sätt i olika geografiska områden. Samer har även ägnat sig åt handel och försäljning. På norsk sida var samer kustsamer eller sjösamer och i vissa områden har samer varit duktiga båtbyggare eller fårbönder. Bilden av samer behöver breddas och utökas. I Norge är inte samiskheten lika förknippad med renskötsel som i Sverige.

En majoritet av dagens samer är ättlingar till samer som inte var renskötare, eller till renskötande samer som förlorade sina renar under 1930-talets nödår, som valde bort renskötsel av en eller annan anledning eller som tvingades sluta med renskötsel på grund av konkurrens om markerna. Inom denna grupp varierar berättelserna och livsödena stort. Det finns också en geografisk skillnad beroende på i vilken region man bor; Norrbotten, Västerbotten, Jämtland/ Härjedalen, Västernorrland eller Dalarna. I Norrbottens inland var inte markerna särskilt lämpade för odling men längre söderut ökade uppodlingen och inflyttningen på 1800-talet, vilket satte press på det samiska samhället. I och med ”lapp-ska-vara-lapp”-politiken blev renägande samer som skaffade kor och började med små jordbruk ifrågasatta, liksom skogssamerna som byggde timrade kåtor. De representerade ”en skadlig blandning av civilisation och nomadism”[14] och skulle helst upphöra med renskötsel. Många enkätsvar beskriver dessa samers erfarenheter. De mest framträdande dragen hos de efterkommande är den sorg, den kamp, de svårigheter och den diskriminering de bevittnat och lever med för att överföra sina samiska näringar, livsföringar och rättigheter till sina barn.

Flera enkätsvar anser att länsstyrelserna och dess föregångare måste granskas. En informant konstaterar att tjänstemän vid länsstyrelsen i Norrbotten och tjänstemän vid länsstyrelsen i Västerbotten tycks ha tolkat och tillämpat 1971-års rennäringslag på olika sätt, vilket gjort att lagens konsekvenser drabbat samerna i de två länen på olika sätt.[15] I Norrbotten finns många renägare men i Västerbotten bedrivs renskötsel av färre utövare. I Norrbotten har familjer kunnat stanna kvar inom renskötseln och samebyarna, trots att man bara äger ett par renar och många familjer har kunnat behålla sitt medlemskap i samebyn och därmed ha juridisk rätt att bruka sina traditionella samiska marker, jaga, fiska och ta slöjdmaterial, vilket i sin tur gjort det möjligt att överföra traditionella samiska kunskaper till nästa generation. Informanten konstaterar att juridiska rättigheter även medför ett psykologiskt existensberättigande. Andra samer lever med en ständig kamp än idag och upplever sig vara både diskriminerade och trakasserade av länsstyrelsen för att de inte kan uppvisa medlemskap i en sameby, trots att de bor kvar i det område där deras förfäder alltid har bott. De kan ha ärvt stugor, kojor och fiskevatten som de inte längre har rätt att nyttja. I de områden där frågan om medlemskap är mer flytande lever rester av det gamla siida-systemet[16] kvar i praktiken. Där kan samer som inte längre har sin utkomst av renskötsel ha möjlighet att

[14] ”Lappen är ombytlig, ostadig och obekväm”, Lennart Lundmark, s. 67 (2002).

[15] Informanten hänvisar till en uppsats skriven av Peter Engström i början av 2000-talet.

[16] http://samer.se/siidasamhallet

delta i renskötselarbetet och fortsätta nyttja stugor och fiskevatten med stöd av det upplåtelsesystem som finns.

De samer som idag står utanför renskötseln är en mångfacetterad grupp. Eftersom renskötseln är en familjebaserad naturnäring kan inkomsterna och sysselsättningsgraden variera mellan åren. Under vissa tider har individer sökt sig andra försörjningsmöjligheter för att underlätta den ekonomiska situationen i familjen. Därutöver har krav på rationalisering och ekonomisk lönsamhet för renskötselföretag (eller med andra ord det västerländska ekonomiska systemet) gjort det ohållbart för enskilda familjer och individer att fortsätta med renskötsel.

Länsstyrelserna har genom förordningar, tolkat och genom dessa förordningar beskurit fastboende samers rätt genom att frånta fiskerätt, ripsnarning, rivit och bränt ned samiska kulturlämningar för samer som inte varit anslutna till samebyar, förnekat samer att sätta upp kojor på sina fäders mark. Förnekat jakträttigheter. Avlyst renmärken tillhörande släkter. Länsstyrelsen är lagars verkställare och det har de genomfört genom fri tolkning. Denna tolkning av lagar har dessutom skilt mellan länen.

Jag vill att det inte enbart ska handla om den historiska diskrimineringen som utövats av staten utan att det även ska läggas fokus på den diskriminering och det övergrepp som regeringen fortfarande idag utövar mot samerna utanför samebyarna.

Lagar byggd på kolonialism har genom hela det sistlidna århundradet anpassats till renskötseln och verkat som näringslagar. Lagar som slagit hårt mot samer utanför renskötseln. Fördelat rätten olika, osynliggjort och splittrat. Lagar som kringskurit all samisk rätt på olika sätt.

Jag känner mig som lapp då jag inte har rättigheter som same men ändå inte är svensk. Jag har släkt i Norge, Finland och Sverige. Min fru är också same - hennes morfar och morbröder har renar - men hon får inte åka till deras stuga i fjällen för hon inte är med i samebyn och får inte bli medlem i samebyn. Detta medför att mina barn inte får fara och se platser där deras förfäder har stugor och renar och se deras ursprung. Lederna går inte dit och kör man utanför leden och inte är samebymedlem så får man länsstyrelsen med helikopter efter sig på någon timme då samebymedlemmar anmäler oss. Detta har jag upplevt i verkligheten.

Staten måste även se till rättigheter för icke-renskötare som traditionellt levt av jakt, fiske och slöjd. Vi lever konstant i rädsla för länsstyrelsen/staten som kan plocka av oss jakt och fiske när som helst och bränna upp våra kåtor och kojor. Det är inte värdigt en rättsstat som Sverige. Och det är ett kolonialistiskt tänk som fortfarande genomsyrar staten.

Jag vill särskilt lyfta upp Länsstyrelsen i Västerbotten och dess hantering av samer under lång tid. Avlysning av renmärken är ett område, då renmärke är ett arv och en egendom. Länsstyrelsen har varit aktiva i mitt område genom utestängning av områdets samer, och omöjliggjort ett utövande av kulturarvet genom att förklara det olagligt. Ett liv som kunde innehålla kombination av fäderneärvda näringar, renskötsel, fiske, småbruk och traditionell jakt har stoppats och förhindrat överförandet till nästa generation. Kunskap om benämningar på sydsamiska språket i traditionellt bruk av natur och dess land och vatten har försvunnit genom denna hantering i mitt område.

Min far bedrev renskötsel och jordbruk i kombination. Jag förväntades ta över renmärket men jag kände mig för klen och mitt intresse var större för teknik och fordon. Men inte visste jag då att det skulle betyda att jag inte var med i samebyn och skulle bli jagad av länsstyrelsen. Den fiske- och renvaktarkoja som vi har på vår familjs traditionella viste var nära att bli nedbränd. Men då samebyn gick med på att de kunde ha en nyckel till den, så fick den vara kvar. Men vi måste betala arrende, och en del av den summan går ju till intrångsersättning för samebyn. Att jag och min familj räknas som ett intrång på den här platsen är kränkande. Vi har förstås släkt i samebyn och en bra relation till dem. Men om vi inte hade haft det, vad hade då hänt? Det känns oerhört orättvist och inte som att man är del av ett folk, utan som ett problem. Dessutom ligger stugan i ett naturreservat. Det har staten bestämt, inte vi samer. Därför blir jag än mer utestängd från mina traditionella marker, som jag värnar och kan varenda sten och kvist på. Jag gick till denna sjö innan kojan byggdes, ibland med far, ibland med farmor. Vi fiskade där och inte i den stora sjön i dalgången där vi bor. Ibland gick vi även över fjället till nästa sjö, den norra gränsen på vårt lappskatteland. Men kåtan vi hade där har rasat ihop och dit får jag inte köra med skoter. Här har vi alltid levt. Att staten säger åt oss att vi utgör ett hot mot den här miljön gör mig så förbannad och ledsen. Min far fick inte gå i svensk skola men fick ändå inte tala sitt modersmål. Jag fick inte gå i nomadskola och lära mig samiska, för vi hade ju kor. Det är så mycket som är sjukt i hur vi har blivit behandlade av överheten och fortfarande blir. Unga pojkar säger åt oss att köra hem, annars blir det polisanmälan. Vi känner oss jagade. Jag är snart 80 år. Jag vill se en rejäl ursäkt och sedan en förbättring för mitt folk innan jag dör.

Vi känner oss kränkta och sårade och vill uppmärksamma världen på situationen för alla samer i Sverige. En samisk familjs öde: Bror nr 1 är medlem i en sameby medan bror nr 2 inte är det. Bror nr 1 kan jaga, fiska och förflytta sina renar på deras förfäders privatägda lappskatteland medan bror nr 2 står helt utan rättigheter till detsamma. Om han jagar och fiskar på sina förfäders marker döms han till fängelse. Detta är verkligheten för majoriteten av samerna i Sverige idag. Sverige har helt misslyckats med sin minoritetspolitik när staten kopplat samernas gemensamma rättigheter och samekulturen till renen och den ekonomiska föreningen, samebyn. Med detta system lämnas majoriteten av samerna utan rättigheter.

Den del av den samiska befolkningen som fråntagits sitt land, sitt språk, sin kulturella identitet har också fått se inskränkt rätt till jakt och fiske och att upprätthålla sina förfäders visten. Den samiska befolkningen som står utanför samebyarna är helt rättslösa ur ett urbefolkningsperspektiv.

När min mamma dog fick ingen av hennes döttrar överta hennes renmärke. Hennes renmärke liksom många andras "dödades" och tillkännagav i dagspressen av Länsstyrelsen. Det var aldrig tal om att den hade något värde och skulle ersättas på något sätt.

Utifrån förståelsen om att samisk markanvändning/kulturutövning grundas på urminnes hävd och sedvana måste dagens synnerligen orättssäkra situation granskas vad gäller rätten att utöva sina rättigheter. Om staten "förbjöd" vissa samer att utöva sina rättigheter, t.ex. fiske, någon gång under 1900-talet och därmed på rättsvidrigt sätt hindrat samer från att utöva sin rätt så måste det rättas till. Man kan inte låta samefientliga paragrafer som endast funnits i ett antal decennier av samisk mångtusenårig historia definiera bort samer.

Morfar som var skogssame vägrade lära ut samiska till sina barn pga det hårda tryck som samer var utsatta för. Han blev en duktig småjordbrukare men hade kvar sitt renmärke som min morbror ärvde. Min mor lärde sig aldrig ett ord samiska, hon blev väldigt svensk men behöll mycket av samiska

kunskaper om mat och olika samiska hantverk. Först när Sametinget bildades började vi prata mer på allvar om vår historia. Det bor en sorg i mig och många i familjen och släkten. Den nya generationen börjar ta tillbaka vårt arv och det känns hoppfullt.

Utflyttade samer

Det är en seglivad myt att Stockholm skulle vara Sveriges största sameby. Däremot bor det många samer i södra Sverige, samer som flyttat ut från de traditionella områdena på grund av yrkesarbete eller kärlek. Det kan också vara markexploateringar (som vattenkrafts-utbyggnaden) som tvingat samiska familjer att flytta och finna utkomst någon annanstans. Sametingets röstlängd avslöjar att det finns samer i så gott som alla Sveriges kommuner. Det finns sameföreningar både i Skåne och i Göteborg. Utflyttningen skedde även i samband med den övriga utflyttningen från norra Sverige till de växande industristäderna i södra Sverige i samband med den stora flyttvågen på 70-talet. Bland dessa finns samer med både svag samisk identitet och stark samisk identitet, med mer eller mindre stark koppling till ett visst geografiskt område som är högst levande i familjen än idag.

En helt osynlig grupp består av samer som i unga år lämnat sitt samiska sammanhang och kanske aldrig ens talat om för make/maka eller barn att de är samer. Det kan också vara samer som bortadopterats eller fosterhemsplacerats långt ifrån sitt samiska sammanhang. De är samer med en förlorad samisk identitet som inte är säkra på om de får höra till. För deras barn kan avslöjandet om det samiska arvet komma som en chock och medföra att de känner sig svikna av sin förälder och bestulna på sin historia och sitt kulturarv.

En gång under sent 90-tal höll jag ett föredrag om samiska kvinnor genom historien på ett museum i Stockholm. Efteråt lade jag märke till en dam i 75-80-årsåldern som dröjde sig kvar när de andra åhörarna började gå ut. Jag gick fram till henne, och hon tackade. "Det här var mycket intressant tycker jag!" sa hon. Hon var kortare än jag och hade drag som kändes mycket bekanta. Jag frågade: "Är det så att du har rötter norrut?" "Ja," sa hon lite förläget, "jag är barnfödd i Arjeplog". Jag frågade försiktigt om det till och med kunde vara så att hon hade samisk släkt. Då blev hon ännu blygare och tittade ned. "Ja … jag var då lappflicka som barn …" Jag lade handen på hennes arm och sa: "Då tror jag allt att du är det fortfarande!" Lite rörd men glad såg hon mig rakt i ögonen och svarade: "Tror du det?!" Det visade sig att hon som tonåring hade fått arbete som jungfru hos en rik familj på Östermalm. Där hade hon förälskat sig i en man bland tjänstefolket, och de hade så småningom sagt upp sig, gift sig och bildat familj. Hon hade aldrig berättat för sin man att hon var same, inte heller för sina barn. Innan vi skildes åt hade hon lovat mig att prata med barnen om sitt ursprung, hennes man levde inte längre. Jag tänker ofta på henne och hoppas att hon tog sig modet att äntligen berätta.

Segregering och assimilering

I slutet på 1800-talet började svenska politiker anse det nödvändigt att styra rennäringen hårdare så att den inte skulle störa den bofasta befolkningen och andra näringar. När Sveriges riksdag 1886 fastställde den första renbeteslagen var det viktigaste syftet att rättsligt reglera förhållandet mellan jordbruk och renskötsel och formalisera samernas rätt till renbete. I lagen fanns ingen uttrycklig definition vilka som omfattades av lagstiftningen. I samma lag förbjöds renskötseln nedanför lappmarksgränsen. Tanken var att de gamla

lappskattelanden skulle avskaffas och renskötselrätten bli kollektiv, men det var inte tydligt uttalat. En ”lappkommitté” tillsattes 1895 och den föreslog att varje ”lappby” skulle få en egen byordning, vilket infördes i renbeteslagen 1898.

Senare ansåg staten det nödvändigt att ytterligare specificera samernas rättigheter och begränsa dem till en mindre grupp. Våren 1917 lades en proposition i "lappfrågan" fram för riksdagen; en revision av 1898 års renbeteslag. Propositionen var präglad av ”lapp-ska-vara-lapp”-politiken. Andemeningen var att göra det omöjligt för samer att både skaffa fast bosättning, ta upp jordbruk och fortsätta med renskötsel. För att definieras som same skulle denne leva nomadliv, ha renar och bo i kåta. Rätten till renskötsel, jakt och fiske skulle inte omfatta fler än de som staten ansåg var i behov av det. Fjällsamerna skulle ”bevaras” och skyddas från civilisationen samtidigt som ett lappfogdesystem växte fram för att kontrollera dem. Skogssamerna ansågs vara så påverkade av civilisationen att deras renskötsel och bostadsmönster snarare utgjorde ett hot mot nomadlivet och därför skulle de assimileras.

Konsekvenser av 1928-års lagstiftning

I 1928 års renbeteslag definierade staten för första gången vilka som skulle räknas som samer och renskötselrätten begränsades. Rätten att bedriva renskötsel skulle endast omfatta same som var medlem i en ”lappby”, som det då hette. Det innebar i praktiken att staten delade samerna i två kategorier: samer med medlemskap, och samer utan medlemskap i lappby. Genom lagen blev andra delar av den samiska kulturen osynliggjorda och nyttjandet av bruksrätten inskränktes allteftersom tiden gick. I och med den då rådande kulturdarwinistiska synen på samer, blev den samiska identiteten också stigmatiserad. Det var helt enkelt inte fint att vara same och enskilda individer kunde underkommunicera sin samiskhet för att slippa spott och spe.

Genom 1928 års renbeteslag diskriminerades uttryckligen skogssamerna. Enligt paragraf 3 punkt 3 skulle skogssamer lämna plats åt både bönder och fjällsamer om så begärdes.[17] Lagen var också diskriminerande mot kvinnor. Samiska kvinnor som gifte sig med svenskar förlorade sin renskötselrätt, medan svenska kvinnor som gifte sig med renskötare förvärvade renskötselrätt.[18] Även om lagstiftningen kring rennäringen har ändrats genom åren, så har den historiskt inneburit att kvinnornas status både varit beroende av männen och uttryckligen kopplats till renskötseln.

Även de renskötande samerna drabbades negativt. De utsattes för segregation. De fick exempelvis inte bygga hus, äga mark eller insyna nybyggen. Barnen skulle gå i nomadskolan. De förmodades inte vara kapabla att styra sig själva utan sattes under statens förmynderi genom lappväsendet. Lappfogdarna skulle fatta beslut i deras ställe. Lappväsendet i Norrbotten, Västerbotten och Jämtland påverkade inte bara det samiska samhället utan även svensk samepolitik på central nivå, eftersom lappfogdarna menade sig föra

[17] 3§ punkt 3 i renbeteslagen från 1928: ”Prövas beträffande visst område utövandet av den rätt, som tillkommer skogslapparna enligt 1 och 2 mom., vara i synnerlig mån betungande för den jordbrukande befolkningen eller hinderligt för odlingens fortgång eller ock medföra väsentligt hinder eller avsevärd skada för fjällrenskötseln, må Konungen förordna, att området ej vidare må begagnas för skogsrenskötsel.”

[18] Sápmi i förändringens tid: en studie av svenska samers levnadsvillkor under 1900-talet ur ett genus- och etnicitetsperspektiv, Andrea Amft (2000)

samernas talan. När utredningar om samer gjordes var det alltid svenska ämbetsmän som framförde sina åsikter, inte samerna själva. Systemet med lapptillsyningsmän och lappfogdar fanns kvar ända fram till 1971. I och med 1971 års rennäringslag övergick det gamla lappväsendet i en ny myndighet, men med samma tjänstemän. Gamla strukturer levde med andra ord kvar även om titlarna byttes ut.[19]

Dagens samebyar

De renskötande samerna är inte en homogen grupp. Det är olika förutsättningar i fjällsamebyar, skogssamebyar och koncessionssamebyar.[20] Det finns skillnader mellan geografiska områden; nord-, lule-, och sydsamiskt område, och inom samebyarna. Samebyarnas markanvändning i renskötselområdet är en bruksrätt grundad på urminnes hävd. Markerna har använts för renskötsel under så lång tid att ingen vet när bruket började eller hur det gick till.

Renskötande samer står idag inför många utmaningar. De problem som företrädare för rennäringen framför allt lyfter fram är rovdjurspolitiken och ökande störningar från andra markanvändare kopplat till exempelvis vindkraft, skogsbruk, infrastruktur, gruvdrift och turism. Renskötare är också oroade över klimatförändringarna.[21] Ovanpå detta ska samebyarna ha tid, ork och tillräckligt med kompetens för att kunna försvara och förklara renens behov och sina markrättigheter i möten och samråd med bolag och kommuner som har utbildade och avlönade jurister, samhällsplanerare, konsulter med flera. Det är ett problem att traditionell kunskap sällan värdesätts eller tillerkänns samma värde som vetenskaplig kunskap. Renskötare upplever att de faller utanför det svenska rättssystemet. Skogsavverkningar definieras som pågående markanvändning och beslut från skogsstyrelsen kan inte överklagas. Miljöbalken och minerallagen tar inte hänsyn till kumulativa effekter av intrång i renskötselområdet. Lagstiftningen är inte anpassad för och tar inte hänsyn till traditionell samisk kunskap, samiska behov och renens behov. Det är inte ovanligt att den ständiga press och känsla av maktlöshet som renskötande samer lever under tar sig uttryck i psykisk ohälsa och/eller andra problem och konflikter.[22]

Utan naturbete och grön infrastruktur går det inte att bedriva en hållbar renskötsel. Klimatförändringar med dåliga betesvintrar, högt rovdjurstryck och markexploateringar i kombination med ökade kostnader för stödutfodring och fortsatt lågt slaktuttag orsakar en vikande ekonomi som måste hanteras av allt fler renskötselföretagare. På en generation har skogslandskapet förändrats från naturskog till planterad industriskog så att skogsmarker med lavmarker minskat med över 70 procent sedan 1955.[23] Redan på 60- och 70-talet påverkades den skogssamiska renskötseln av det storskaliga skogsbruket. Idag berör det storskaliga skogsbruket alla samebyar och har blivit en av de markanvändare som orsakar störst ingrepp i naturen och därmed skador både på renbetet och på samiska fornlämningar.[24]

---

[19] Lappväsendet – tillämpning av svensk samepolitik 1885-1971, Patrik Lantto (2012)
[20] Läs mer om rennäringen på Sametingets hemsida: https://www.sametinget.se/rennaring_sverige
[21] Sametingets enkätundersökning bland renägare som underlag till framtagandet av en rennäringspolitisk strategi (2020).
[22] Kunskapsöversikt om samers psykosociala ohälsa, Jon Petter Stoor (2016), https://www.sametinget.se/psykosocial_ohalsa
[23] Sametingets årsredovisning 2019, s. 55, https://www.sametinget.se/143808
[24] Uttalande från Sametinget 2020-11-27: https://www.sametinget.se/155898

Renskötande samer får ofta klä skott för mycket av den ilska mot samer som finns i vissa områden och ibland tar sig uttryck i djurplågeri av renar eller arga diskussioner på sociala medier. Lokala kommunpolitiker underblåser i många fall konflikter och gör det till en valfråga att ”alla ska få jaga och fiska på lika villkor” och menar att det hör till ”allas lika värde”. De bortser från att Sverige koloniserat samiska områden och att renskötselrätten är grundlagsskyddad civil rättighet. På sociala medier synliggörs rasismen och fientligheten mot samer. Återkommande åsikter är att debatten blivit polariserad på grund av att samiska rättigheter erkänts i domstol (Girjasmålet). Många inlägg på sociala medier tyder på en oklar uppfattning om rättvisa, samisk historia och urminnes hävd. En sanningskommission kan sprida kunskap både i det svenska och i det samiska samhället om hur koloniseringen gick till och vilka ideologier som låg bakom den förda samepolitiken.

Idag ser vi konflikter på många plan, bland annat mellan lokalbefolkning och samebyar. Om den samiska historien hade varit allmänt känd tror jag att vissa konflikter hade kunnat undvikas. Genom att bara skrapa på ytan tror jag att det ofta blir ”hårt-mot-hårt” eftersom man aldrig grävt på djupet i vad som faktiskt skapar konflikter. Det handlar om rätt till land och vatten, rovdjursfrågor och övriga rättigheter. Den svenska staten har stort ansvar i varför det samiska samhället är splittrat idag.

Det är viktigt att kommissionen belyser och utarbetar former för varaktig samexistens – helt i linje med det uttalande som Girjas samebys ordförande gjorde i samband med förkunnandet av utslaget i det s.k. Girjasmålet (om rätten till småviltjakt och fiske). Att man arbetar för att samer informeras, tillfrågas och involveras i frågor som rör dem och deras marker, att storsamhället respekterar samernas synpunkter och infallsvinklar.

Det är djupt beklagligt att svenska staten fortfarande negligerar den skogssamiska rennäringen. Sammanfattningsvis kan vi med mycket stor sorg konstatera att svenska staten har förgripit sig på skogsrenskötseln så kraftfullt att den idag näst intill är utplånad.

Vi som inte slutade med skogsrenskötsel fick vara väldigt noga. Vi var rädda, skulle sköta oss till punkt och pricka för att inte irritera lappfogden. Ingen skulle få anledning att klaga.

Än idag är skogssamerna fortsatt ignorerade, för att inte säga bortglömda. I Svenska kyrkans 2000 sidor omfattade vitbok, som ju berör kyrkans kränkande agerande gentemot det samiska folket, nämns inget om förmynderiet och nedvärderingen visavi skogssamerna som grupp.

Så sent som på 1940-talet tvångsförflyttade Länsstyrelsen i Norrbottens län ett antal renskötande skogssamiska familjer. Detta gjordes med stöd av 1928 år rennäringslag.

Varför har vi olika system/rättigheter inom rennäringen i Sverige? Vi borde vara jämbördiga och omfattas av samma lagstiftning.

Vi har fått finna oss i att våra rättigheter har krympt och ingen har stått på vår sida. Vår existens står på spel. Gruvnäringen växer, skogen förstörs och betesområdena krymper. Staten söndrar och härskar för att göra det omöjligt för renskötseln att överleva.

Ska Sverige ha alla dessa rovdjur i renskötselområdena. Är svaret ja, då måste beslutsfattarna också göra något radikalt när det gäller ersättningsfrågan, bl.a. måste dödade vajor kompenseras utifrån deras ålder och den avkastning de skulle kunna ge under resten av deras levnadstid.

Renbeteslagen 1928 och dess diskriminerande effekt. Majoriteten av samerna hamnar i förnedring, tomhet utan identitet, ägande eller försörjning. Detta har skapat motsättningar mellan samer. Svenska statens "Söndra och härska"-teknik har fungerat ypperligt.

Samer i koncessionsområdet

När den skogssamiska renskötseln förbjöds nedanför lappmarksgränsen år 1886 fick det stora konsekvenser för den skogssamiska renskötseln i Tornedalen. Renskötande samer som bedrivit renskötsel längs Torne- och Kalix älvdalar i vart fall sedan 1700-talet blev tvungna att flytta sina renhjordar till andra sidan lappmarksgränsen eller slakta ner sina renar. Dessa samer fråntogs renskötselrätten och levebrödet utan ersättning när beslutet skulle verkställas 1917. Men eftersom det fanns bönder som protesterade och talade för samernas sak kom 1933 ett nytt beslut att tillåta renskötsel med särskilt tillstånd (koncession) som skulle förnyas varje år (numera vart femte år). Efter 1933 återkom en del familjer till sina traditionella områden och fortsatte med renskötsel under de nya villkoren.

Enligt samerna i koncessionsområdet är deras skogssamiska historia helt osynliggjord, de kan inte hävda urminneshävd och har ingen representation i SSR. Den allmänna känslan är att de är utelämnade och att ingen driver deras talan. De får inte heller representera sig själva eller delta i statliga utredningar som berör dem. Om samebyar i gemen har svårt att få gehör hos de statliga skogsbolagen, har koncessionssamebyarna det ännu svårare. De räknas inte till kategori 3 (urfolk) enligt FSC utan till kategori 4 (ortsbefolkning).

Muonio koncessionssameby har länge kämpat för att återfå status som skogssameby. Sedan 2007 när Sametinget övertog rennäringsfrågorna från Jordbruksverket ligger ansvaret för alla samebyar utom koncessionssamebyarna under Sametinget. Ansvaret för koncessionssamebyarna ligger kvar hos länsstyrelsen i Norrbotten. Under de senaste åren har förutsättningarna att bedriva renskötsel i Muonio helt förändrats, framför allt det tidigare fungerande samarbetet med Sveaskog. När gruvbolaget Northland startade upp gruvan i Kaunisvaara ingicks ett avtal med samebyn som båda parter var nöjda med, men efter att gruvan gått i konkurs och det nya gruvbolaget Kaunis Iron tog över, har inga nya avtal ingåtts och inga ersättningar betalats ut till samebyn. När saker som dessa händer finns inget regelverk och inga strukturer för att hantera situationen, samebyarna är maktlösa.[25]

Hur kunde man ta beslutet att osynliggöra den skogssamiska renskötseln och "knuffa ner" den till koncession? Hur gick det till? Det övergreppet har till och med införlivats i det samiska samhället och blivit en sanning, att koncessionssamebyarna inte är riktiga samebyar och att den renskötseln borde upphöra. Samerna fortsätter kolonisera sina egna och gå statens ärenden.

Det är svårt att vara renskötare i norra Tornedalen och inom Pajala kommun idag, man blir motarbetad från flera olika håll och jag är rädd att vi snart är den sista generationen av skogssamiska

[25] https://www.sametinget.se/136482

renskötare i Muonio sameby. Vi blir motverkade både av Pajala kommun, länsstyrelsen, Sveaskog och i vissa fall andra samebyar som hävdar att vi har mindre rätt att vara här pga att vi benämns som koncessionssameby.

Viktigt att det framkommer på vilket sätt det gick till när samebyn omvandlades till koncessions-sameby, bland annat hotades renskötarna med att man inte skulle få fortsätta med renskötsel, man drog även nytta av att dessa heller inte förstod det svenska språket. Viktigt att det framkommer vilka konsekvenser det fick för samerna över tid och att hur länsstyrelsen har utnyttjat sin makt och gör det fortsatt för att trycka ner samerna i Muonio sameby.

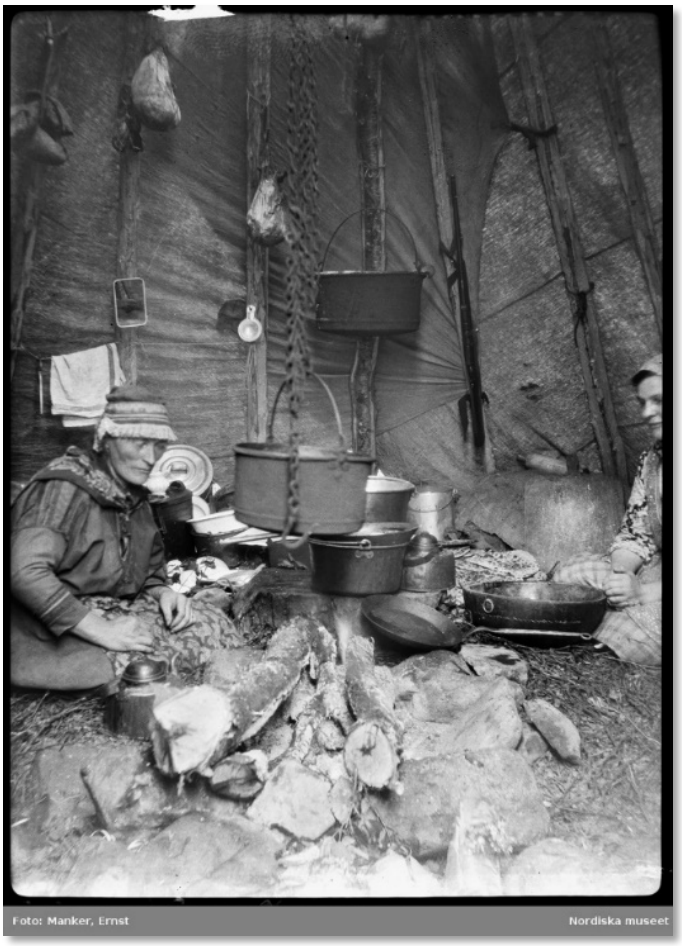

Kåtainteriör från Teukkajärvi, Tuolpukka, 1932. Kåtan tillhör änkan Inger Sevä som på bilden sitter vid en gryta. Fotograf: Ernst Manker/Nordiska museet.

Förlust av markrättigheter

Markfrågan är ett centralt tema som många samer nämner i sina enkätsvar, till exempel rätten till mark och vatten, avvittringen, lappskattelanden, industrialiseringen och förlusten av markrättigheter. Man önskar att sanningskommissionen ska granska hur det gick till när samiska marker kom under statlig kontroll. En del ger historiska beskrivningar och går tillbaka i historien till 1500-talet då Gustav Vasa skrev att ”lapparna äger rörligt och orörligt i lappmarken”, och 1789 då böndernas och lappbyarnas skattemannarätt jämställdes med adelns. 1793 sägs ”en administrativ kupp” ha genomförts i Jokkmokk genom att häradsrättens arbetsuppgifter övertogs av kronans tjänsteman. På så sätt ska beslutanderätten över lappskattelanden ha ”glidit över” till kronan. På 1800-talet uppges att samer missgynnades genom att beslutsfattare manipulerade jordeboksföringen.

Lappbyar och nybyggen betalade skatt för sina ägor i hundratals år. Det fanns från början inga officiellt upprättade kartor utan skatteuppbörden byggde på praxis och muntliga överenskommelser. 1671 skedde en kartläggning av lappskattelanden i Västerbotten på uppdrag av landshövding Johan Graan. Kartan finns fortfarande bevarad och visar att all mark ca 6-7 mil från kusten upp till fjällen var samiska lappskatteland. På lappskattelanden bodde samer som betalade skatt för marken ända fram till 1920-talet, trots att lappskattelanden avskaffades genom renbeteslagen 1898.

De så kallade avvittringarna påbörjades i Jämtland och fortsatte därefter i Norr- och Västerbotten. I de traditionella samiska markerna fanns nybyggen där människor slagit sig ned. Många av dessa var samer som bl.a. levde på kombinationsbruk och hade insynat nybyggen på sina lappskatteland för att försvara och befästa sina marker. Andra kom från svensk eller finsk bondebefolkning, beroende på geografiskt område. När avvittringen var avslutad blev delar av lappskattelanden privat mark. Resten av lappbyarnas marker, både i lappmarkerna och i Jämtland-Härjedalens skattefjäll, ändrades från ”lappskatt” till ”krono” i jordeböckerna och började kallas ”kronoöverloppsmark”. Någon förrättning eller ny skattläggning ägde inte rum. Statens inställning var att ”bondefolkningen” skulle äga sin mark. I grunden ansåg staten däremot att ”nomader” inte kunde äga mark och tilldelade därför sig själv äganderätten på ”kronoöverloppsmarken”. I skogssamiskt område innebar konfiskeringen av lappskattelanden att många samer tvingades sluta med renskötsel, på grund av formuleringarna i renbeteslagen från 1928. [26] Detsamma gällde de många fjällsamer som bedrev kombinationsnäringar. I Jämtland-Härjedalen avbröts avvittringen 1841. Senare köpte staten in markområden för de renskötande samernas räkning, så kallade skattefjäll.

En hel del av dagens problem i det samiska samhället är skapade av nationalstaterna i och med kolonisationen. Med en begynnande industrialisering låg det i statens intresse att skaffa sig skog, älvar och gruvmark. Samerna stod i vägen för utvinningen av naturresurser och nationalstaterna ville befästa äganderätten till marken. Ett av många exempel är de omfattande vattenkraftsregleringar som ägde rum på olika håll i början och mitten av 1900-

[26] 3§ punkt 3 i renbeteslagen från 1928: ”Prövas beträffande visst område utövandet av den rätt, som tillkommer skogslapparna enligt 1 och 2 mom., vara i synnerlig mån betungande för den jordbrukande befolkningen eller hinderligt för odlingens fortgång eller ock medföra väsentligt hinder eller avsevärd skada för fjällrenskötseln, må Konungen förordna, att området ej vidare må begagnas för skogsrenskötsel.”

talet. Plötsligt stod hela familjer inför ultimatum att flytta sina boplatser eller dränkas av vattenmassor. Hus och kåtor revs och renbetesmarker och uppodlade marker dämdes över. Fisket förändrades och isarna blev förrädiska när naturen omformades av vattenkrafts-utbyggnaden.

Min familj har flyttat tre gånger för vattenregleringarna. Dessa har splittrat familjer som blivit tvingade att ingå avtal med Vattenfall. Om man inte gick med på avtal så fanns en hotbild att våra hem skulle tvångsinlösas. Vattenfalls mäktiga, arroganta herrar fick våra förfäder och föräldrar att slutligen ge upp och acceptera vattenregleringarna. Vi fick röja sjöstränderna kring våra boplatser som slutligen brändes upp. Vi fick flytta till nya platser och återigen bygga upp nya boplatser och bostäder. Att som barn få uppleva sina lekplatser och boplatser försvinna under vatten och flytta undan för alla vattendämningar har satt spår för livet. En barndomsuppväxt som fortfarande smärtar. Var fanns mitt hem?

Jag har förväntningar på att sanningskommissionen utreder hur det var möjligt för staten att konfiskera stora landegendomar som samer ägde och betalade skatt för, utan att betala någon ersättning eller att det fanns möjlighet att rättighetshavarna att överklaga detta.

När nybyggarna kom och bönderna bosatte sig här, så tilldelades bönderna skogen runt om från lappskattelanden - som sedan blev allmänningar. Och dessa allmänningar utpressar nu samebyarna/ renskötarna. Samebyarna har inte så lätt att säga nej vid samråd, då kan allmänningen säga "då tar vi den där biten i stället", som kan vara jättebra betesområden – dvs utpressningstaktik.

Skogsbolagens, gruvnäringens och Vattenfalls tveksamma exproprieringar och skövlingar av våra naturresurser måste införlivas i sanningskommissionens arbete. Inte bara en ursäkt måste ges utan också ett tillrättaläggande och ersättning från statens sida till alla de som tvingats lämna renskötselns med alla dess rättigheter till utnyttjande av land och vatten.

Varför är samisk rätt mindre värd än svensk äganderätt? Det beror på rasåtskillnadspolitiken.

Alla med samisk härkomst som bebott samma område sedan urminnes tider ska aldrig nekas sin rätt att nyttja sina marker till jakt och fiske. Jag anser att staten ska ge tillbaka mark till de samer vars förfäder hade lappskatteland. Jag anser även att staten ska ge tillbaka ströängar och annan mark som stulits. Det bör tillsättas flera utredningar över vilka marker som benämns "statliga" som i realiteten tillkommit i statens ägo på ett orättvist sätt.

Sanningskommissionen måste hantera 1. Hur rätten till mark och vatten fråntagits samer som inte är anslutna till samebyar skapad genom svensk lagstiftning. 2. Hur lagar gällande samisk rätt diskriminerat samer utanför renskötseln. 3. Hur länsstyrelsen via förordningar har fråntagit samer utanför samebyar rätten till fiske, ripsnarning, bränt och rivit ner kulturlämningar. 4. Hur samisk rätt monterades ned när lappskattelanden avskaffades.

Sirkas sameby, Vaisaluokta. Jokkmokkssamer med klövjerenar på väg hem till sommarvistet vid Vastenjaure. Fotograf: Ernst Manker/Nordiska museet.

Samers flyttning på "mårkans decauville-bana" 1949. Kvinna skjuter på vagn med packning medan pojke står intill med stav i handen. Stora Sjöfallet vid Nordiska museets Lappmarksundersökning. Foto: Ernst Manker/Nordiska museet.

Gränsöverskridande problematik

För samer har nationsgränserna inte haft så stor betydelse. Renskötsel har sedan urminnes tider bedrivits i Skandinavien och på Nordkalotten och nationsgränsernas tillkomst ändrade inte på det. Om skattetrycket blev för högt i Sverige kunde samer bosätta sig i Norge under en tid. Det finns frågor av gränsöverskridande karaktär och historiska beslut som tagits av andra länder som har påverkat samernas situation i Sverige, både på kort och på lång sikt.

I samband med att de svensk-norska nationsgränserna drogs upp i mitten av 1700-talet bekräftades de svenska samerna rätt till renbete i Norge genom Lappkodicillen. Lappkodicillen var ett tillägg till gränstraktaten bestående av 30 paragrafer som gav samer rätt att delvis välja medborgarskap, full neutralitet under krig, full rätt att bruka land och vatten i det andra landet mot liten avgift och rätt till renbete. Samerna hade rätt att fritt röra sig över gränsen. På den här tiden hörde Finland till Sverige och Norge till Danmark. 1809 blev Finland storfurstendöme under Ryssland. 1814 löstes Norge från Danmark och tvingades istället in i personunion med Sverige. 1852 stängde Ryssland gränsen mellan Norge och Finland, vilket senare ledde till tvångsförflyttningen av samer i Sverige. 1889 stängdes gränsen mellan Sverige och Finland. 1905 upplöstes unionen mellan Norge och Sverige. Därefter har två renbeteskonventioner mellan Sverige och Norge slutits, 1919 och 1972, som båda på ett kännbart sätt har begränsat svenska samers renbetesrätt på norsk sida.

Renbeteskonventionerna

1843 krävde Norge att en kommission skulle tillsättas med uppgift att värdera Lappkodicillen och ge förslag om inskränkningar och ersättningsansvar. Den negativa norska hållningen hörde samman med jordbrukskolonisationen och rasistiska och kolonialistiska åsikter. Norge ville begränsa de renskötande svenska samernas renbetesrätt och genomföra stränga kontroll- och ersättningsbestämmelser. Kommissionen enades om att kodicillens rättigheter skulle begränsas, men i praktiken dröjde det länge innan de nya bestämmelserna genomfördes. 1883 kom Felleskapsloven som blev en lag i Norge, men en förordning i Sverige. Då blev Lappkodicillen lagd åt sidan, men inte upphävd. Den första renbeteskonventionen mellan Sverige och Norge ingicks 1919. Då begränsades de svenska samernas betesrätt i Norge starkt. Renbeteskonventionen från 1972 innebar ytterligare inskränkningar. Den skulle gälla i 30 år men eftersom Sverige och Norge inte kunde komma överens förlängdes den i några år. Den norska sidan ville ha ännu fler inskränkningar i rätten för svenska samers renar att beta i Norge, vilket Sverige inte gick med på. Sverige har sedan 2005 hävdat att Lappkodicillen från 1751 åter gäller till dess att en ny renskötselkonvention har trätt i kraft. Norge har istället stiftat en ny lag med utgångspunkt i den förra konventionen. Detta orsakar ständiga konflikter än idag. Både Saarivuoma och Talma samebyar har varit involverade i rättegångstvister mot norska staten och frågan är inte löst.

Gränsstängningar

Gränsstängningen mellan Norge och Finland 1852 innebar att det blev förbjudet för norska samer att flytta till sina vinterbetesmarker i Finland. Eftersom samer genom Lappkodicillen hade rätt att byta statstillhörighet, valde flera samiska familjer från Kautokeino i Norge att flytta över till svenska Karesuando med sina renhjordar för att bli svenska undersåtar och

därmed fortsätta använda sina vinterbetesmarker i Finland. De finska myndigheterna bad då den ryska regeringen att spärra gränsen mot Sverige. 1889 stängde Ryssland den finska gränsen även för svenska samer. Resultatet blev för många renar på vinterbetesmarkerna i nordligaste Sverige och för många renar på sommarbete i Troms i Nordnorge. Det gränsöverskridande renbetet blev en av de svåraste frågorna i samband med unionsupplösningen 1905. Norge krävde att renantalet skulle minskas. Renbeteskonventionen 1919 blev mycket kännbar för renskötarna i norra Norrbotten men även samerna i Västerbotten förlorade stora betesområden på norsk sida och samerna i Jämtland, som sedan 1883 hade haft rätt till gränsbetning, förlorade den nästan helt.[27]

Tvångsförflyttningar av nordsamer

Eftersom betesmarkerna i nordligaste Sverige inte räckte till för alla renar började lappfogdarna i Norrbottens län att organisera förflyttningar av nordsamiska renskötarfamiljer till sydligare områden. Under 1920-talet och fram till 1937 förflyttades närmare 80 samiska familjer till andra områden efter fjällkedjan. Hur tvångsförflyttningarna gick till finns det inte särskilt mycket forskning kring. För de tvångsförflyttade var det ofta ett trauma som man inte pratade särskilt mycket om, det var bara att finna sig i vad överheten beslutade. Vad lappfogdar och andra skrev på svenska kunde de ändå inte kontrollera. Enligt historielläraren Johannes Marainen[28] som forskat på tvångsförflyttningarna och vars förfäder blev tvångsförflyttade, presenterades flera steg. Det första steget var att flytta frivilligt med alla sina renar till en annan sameby. Det andra steget var att bli hänvisad till en viss sameby med alla sina renar. Det tredje steget var att bli hänvisad till en viss sameby men inte med alla renar, en del skulle tvångsslaktas. Det fjärde steget var tvångsslakt och att själv tvingas betala förflyttningen. Enligt lappfogdarna var förflyttningarna frivilliga men det faktum att de tvångsförflyttade nordsamerna inte anpassade sitt språk till det nya området och inte bytte bort sina nordsamiska koltar säger enligt Johannes Marainen något annat. Vid giftermål och frivilligt byte av hemvist anpassade man sig vanligen till det nya området, lärde sig språket och bytte kläder, men det gjorde inte de tvångsförflyttade.

Tvångsförflyttningarna är ett trauma som samer känner till men sällan talar om. Varför har folk inte berättat mer? Johannes Marainen säger: ”Om du börjar fråga samer jämnåriga med mig hur det var i skolan, så är det många som inte vill prata om det och om de berättar så är det ofta minnen som är smärtsamma. När jag tänker på skoltiden är det som att peta i ett sår som jag bara vill glömma. Jag tror att de tänkt att det är bättre att acceptera situationen. Man vill inte såra andra. Vi är så rädda för sådant som sårar. Känslor har man velat gömma.”[29]

Johannes Marainen berättar vidare att de som flyttade fick veta att det fanns en plats för dem, och till dem som bodde där sa lappfogdarna att nordsamerna var tvingade att flytta dit för att det inte fanns plats där de kom ifrån. Efter nödåren hade betesmarker blivit tomma. På vissa områden hade det varit rensjukdomar och människor hade dött i spanska sjukan.

---

[27] Tiden börjar på nytt, Patrik Lantto (2000), s. 131

[28] Anteckningar från föreläsning av Johannes Marainen i Vålådalen den 23 maj 2011 i samband med Sametingets plenum.

[29] Intervju med Johannes Marainen, Elin Anna Labba i Samefolket 2019-11-07, https://samefolket.se/johannes-marainen-de-har-lurat-oss/

Renantalet hade sjunkit och vissa hade tillfälligt slutat med renskötsel. Men efter tvångsförflyttningarna hade de inte en plats att komma tillbaka till. Marainen konstaterar: ”Den här historien har bara förlorare på båda sidor. De som tvångsförflyttades men också samer som tillfälligt hade lämnat renskötseln.”[30]

Många samer nämner i sina enkätsvar att tvångsförflyttningarna måste granskas av sanningskommissionen. Det behövs mer kunskap om vilka orsakerna var, motiven bakom förflyttningarna, hur förflyttningarna genomfördes och vilka konsekvenser dessa fick för det samiska samhället, för familjer och individer.

En nedärvd känsla från sin familj av tvångsförflyttningen, att vara andra klassens same. Ett barns arv av känslan av tvångsförflyttning kan processas långt senare, när barnet blivit vuxen. Då kommer insikten: ”Jaha, det var därför morfar pratade finska och norska!” Morfar ville aldrig berätta annat än att det var vackert på ”öya”. Det var mycket bättre på ”öya”. En glimt i ögat och så gick morfar ut. Insikten när barnet blev hotat i skogen, att bli nedslagen, som att det är en rättighet att slå ner det barn som tillhör den tvångsförflyttade familjen.

Upprättelse till alla ättlingar till tvångsförflyttade samefamiljer från sommarbetet i Troms och vinterbetet i Karesuando området. Alla dokument och brev i saken måste sammanställas i en skrift/bok. Dokumentförfalskning av svenska lappfogdar, skrivna på svenska med falska underskrifter från de som blev drabbade om att flyttningen skedde frivilligt. Svenska regeringens godkännande av saken. Vi ättlingar har ärvt en tyst sorg och orätt som begåtts mot våra föräldrar/förfäder, och kräver att den lyfts fram i ljuset, och erkänns av svenska och norska myndigheter.

Förflyttningarna har bidragit till rotlöshet hos dem som flyttade, i synnerhet hos barnen, och även generationerna efter. Familjer splittrades.

Tystnaden, sorgen, ibland trauman har stukat många av de tvångsförflyttade och lämnat öppna sår och frågor till nästa generationer utan några svar. För egen del har jag ”förlorat” halva släkten då jag inte fått lära känna den på ett naturligt sätt. Det är oförlåtligt av myndigheterna hur de behandlade oss. Min fars familj var på ”flykt” i många år från Saarivuoma till Talma och sen hela 4 år i Mellanbyn för att slutligen nå Granbyn. Hur trygg blev min fars barndom? För den fortsatte vid 10 års ålder med mobbning i den nya främmande nomadskolan. Det här tänker jag på med stor sorg i mitt hjärta.

Konsekvenser av tvångsförflyttningarna

Förflyttningarna fick stora konsekvenser i det samiska samhället, både för de samiska familjer som tvingades lämna sina vänner, släktingar och välkända marker för att börja om någon annanstans, och för de samer som bodde i de mottagande områdena. Språkförbistring, konkurrens om markerna och olika sätt att bedriva renskötsel skapade problem. Mottagande samer hade sällan blivit tillfrågade om de ville ta emot nya renskötarfamiljer. Vissa områden var redan hårt pressade av koloniseringen. Rockaderna påverkade även omkringliggande skogssamebyars markanvändning. Än i dag finns det särskilt i Västerbotten stora konflikter på grund av tvångsförflyttningarna, medan det i andra områden med tiden har fungerat bättre.

[30] https://samefolket.se/johannes-marainen-de-har-lurat-oss/

Ett antal informanter anser att sanningskommissionen måste granska hur staten och länsstyrelsen i Västerbotten skapat en situation i Vapsten i Tärnaby-området där nordsamer ställts mot sydsamer. De undrar hur sydsamerna där kunde förlora möjligheterna att nyttja sina rättigheter till sina traditionella marker och utöva sin sydsamiska kultur. Det är inte samerna som orsakat situationen utan staten (eller snarare staterna). På strukturell nivå kan staten fortsätta att härska genom att söndra. På gruppnivå alieneras samer från att känna samhörighet med andra samer. På en individuell nivå drivs människor på båda sidor in i stark stress och pressad livssituation och ekonomi, kända faktorer för att utveckla psykisk ohälsa.

Sydsamerna i Tärna har hamnat i ett fenomen som brukar kallas för "victim blaming". Det är när omgivningen anser att den som drabbats av ett brott själv har gjort någonting för att förorsaka situationen. Det är en stor problematik när samer söker upprättelse för det historiska trauma de fortfarande lever i, och andra samer upplever detta som ett hot.

Jag har levt ett samiskt liv i Tärna och Vapsten, men på grund av den rådande situationen har vår familj inte bedrivit renskötsel. Det är släkttragedier som sanningskommissionen MÅSTE ta på allvar och staten rätta till! För det handlar inte bara om rätt till renskötsel. Det handlar om liv som stulits och en förvägran av det viktigaste i mänskligheten för så många släkten. Det är en skam! Vi lider varje dag på grund av detta. Varje dag. Fortfarande!

Jag är ursprungssame i Vapsten och har sett en hel generation förloras genom de tvångsförflyttningar, som staten genomförde på ett kränkande och oförlåtligt sätt. Till min by hade ingen tillåtelse att flytta men med statens förlängda armar, lappfogdar och länsstyrelser rättfärdigades inflyttning med motiveringen att den renskötsel vi bedrev var dålig och icke rationell. De kränkningar och övergrepp på våra renskötselmetoder, traditioner, kultur, språk, kulturarv och livsrum, som staten och framför allt länsstyrelsen genomförde, drabbade hårt och medförde att jag idag tillsammans med andra kämpar i domstol för att få tillbaka rättigheter som stulits och den mark som med statens hjälp ockuperats av andra samer.

Andra tvångsförflyttningar

Även andra typer av tvångsförflyttningar omnämns i enkätmaterialet, som fördrivningen av samer från Bergslagen och Dalarna på 1700-talet[31] och tvångsförflyttningar av samer på sydsamiskt område. Exempelvis förlorade samer i Jämtland sina renbetesmarker på norsk sida i samband med unionsupplösningen 1905 och lappfogdarna organiserade då en omflyttning där familjer splittrades upp. Tvångsförflyttningar på grund av vattenkraftsutbyggnaden omnämns på sidan 27-28.

Tvångsförflyttning från Idre till Glen, Oviken. Förlorade vinterbetesmarker på 1800-talet för Skäckerfjäll, Kall, vid Femunden i Norge och sommarbetesmarker för Ruvhten Sijte vid Femunden och Vigel-

[31] https://southsaamihistory.wordpress.com/2015/06/05/uti-dalarna-klackta-och-borna-om-etnisk-rensning-och-sockenlappssystemets-borjan/

fjället. Svenska namn har trängt undan de samiska för personer, orter och områden. Isolerade bondbyar fick väg medan samebyn Ruvhten Sijte tvingades att flytta hela byn till nybyggda hus i ny by längs vägen.

Norra Finland

En annan gränsöverskridande problematik rör det faktum att Finland i över 600 år var en del av Sverige. Kemi lappmark omfattade på 1600-talet norra Finlands inland ned till Kuusamo. Området befolkades ursprungligen av skogssamer, men inflyttningen av finnar och karelare gjorde att samerna assimilerades eller trängdes längre norrut. Både Sverige, Danmark och Ryssland har hävdat skatteuppbördsrätt i norra Finland. I Finland har skogssamernas och jakt- och fiskesamernas samhälle, kultur, språk, religion och näring raserats genom myndigheter i flera länder. Enligt en informant har fyra samebyar gått helt förlorade och minst tre samiska dialekter i stort sett försvunnit under tiden då Sveriges lagar, svenska kyrkan och den svenska kronan hade makt i norra och östra Finland.

Den svenska statens övergrepp har gjorts genom marginalisering av icke-renägande samer i både Sverige och Finland. De är ställda utanför sina av urminneshävd ärvda mark och vatten, samt i Sverige utanför de nuvarande samebyarnas reglemente. I Finland är denna grupp i stort sett rättslös. I båda länderna har skogs-, jakt- och fiskesamerna tvångsassimilerats in i majoritetsbefolkningen. I Sverige utesluts denna grupp från samebyarna med "moment 22" och i Finland får denna grupp inte ens rösträtt till Sametinget.

Utbildningspolitik

I Kanada har internatskolorna varit en stor fråga som behandlats av sanningskommissionen. I Sverige handlar frågan inte bara om nomadskolorna och internaten utan om hela utbildningsväsendet för samer ända in i våra dagar; missionsskolorna, nomadskolan, folkskolan, grundskolan, sameskolan, sameintegreringen och modersmålsundervisningen omnämns i vårt material.

Fram till slutet av 1800-talet fanns ingen enhetlig syn på undervisningen av samiska barn. Enstaka insatser gjordes i olika områden av privatpersoner eller missionsorganisationer. Syftet var ofta gott från början, att ge samer de intellektuella redskapen för att kunna försvara sina marker och sin kultur. Mer eller mindre lyckade skolformer avlöste varandra fram till omkring 1880 då lappskolväsendet började likna den icke-samiska folkskolan.

Nomadskolan

Det var kyrkans män som tog initiativet till nomadskolan. De framträdande personerna i kommittén för nomadundervisning var kyrkoherden i Karesuando Vitalis Karnell, komminister Georg Bergfors i Vittangi och biskop Olof Bergqvist i Luleå. De var starkt influerade av det hierarkiska tänkandet som hade sina rötter i kulturdarwinismen. Resultatet blev nomadskolereformen som antogs av riksdagen 1913. Deras övergripande syfte med reformen var att skydda de renskötande fjällsamerna från civilisationen för att de skulle överleva som folk. Nomadskolan infördes i Jämtland och Västerbotten 1917 och året efter i Norrbotten. Den var enbart till för de renskötande fjällsamernas barn, inte ens renskötande skogssamers barn skulle gå i nomadskolan även om det fanns några som gjorde det ändå och vittnar om att de alltid visste att de stod längst ner på skalan.

Nomadskolereformen fick stora konsekvenser i det samiska samhället och har bidragit till dagens splittring.[32] Att det var en skolform som var undermålig och diskriminerande var samerna klara över mycket tidigt.[33] Samebarnen skulle bo i kåta och gå skola i kåta för att inte försvenskas. Skolspråket var svenska och många berättar om bestraffningar ifall de talade något annat språk. Samisktalande lärare fick inte undervisa i sina egna områden. Samiska blev inte ett skolämne förrän 1962, och då enbart nordsamiska. Modersmålsundervisning i sydsamiska erbjöds inte förrän 1977. Trots protester från samiskt håll blev nomadskola för renskötarbarn i praktiken kvar ända till 1962, även om kåtorna försvann och skolhem stegvis infördes på 40- och 50-talet. Efter 1962 hette det att nomadskolan var för alla samers barn, men så blev det inte i praktiken förrän långt senare. Idag kallas skolformen för sameskola och omfattar förskoleklass till årskurs 6. Sameskolan är en statlig skolform med samisk profil, följer läroplanen för grundskolan och attraherar barn från olika samiska bakgrunder.

[32] https://www.svenskakyrkan.se/filer/29%20Oscarsson.pdf
[33] Frågan tas upp till diskussion under det första samiska landsmötet på svensk sida 1918: https://www.sametinget.se/119174

Fjällgren undervisar samiska barn i skolkåta, Stora Axhögen, Härjedalen, 1930. Fotograf: C.G. Rosenberg /Nordiska museet

Barndomstiden från det år man började skolan och ungdomstiden är en förlorad tid, det har lämnat ett stort djupt hål i ens själ. Både under tiden på nomadskolan och samehögstadiet med dess internat-verksamhet kände man utanförskap, man var helt utlämnad. På internatet var det viktigt att vara lydig och göra som personalen sa, de hade otrolig koll på barnen, det var mycket bestraffningar, både psykiska och fysiska. Barnen behandlades som en flock och inte som egna individer med egna speciella behov.

Jag hade nära släktingar som inte ens fick gå i nomadskolan. Även om man kunde läsa samiska så var det bara nordsamiska, inte sydsamiska som var mitt språk.

Utbildningssystemet har varit en del i att frånta samerna deras språk, identitet och självkänsla och trycka ner dem. Det är jobbigt att som vuxen tillägna sig skrivspråket och grammatiken när man inte fick lära sig samiska som barn, inte ens fast jag gick i nomadskolan.

Det har inte varit lätt att gå nomadskola. Vi fick bara komma hem under loven. Slöjden fick man inte lära sig och umesamiskan försvann väldigt tidigt.

Nomadskolan gjorde att vi fick lämna vår kultur och vårt språk bakom oss, vi blev "nakna", vem är jag när inget från min kultur räknas, duger?

Jag tillhör den generation som har förlorat nästan hela det sydsamiska språket trots att jag gått 10 år i nomadskola och samehögstadiet. Som ung insåg man inte vad man förlorat , men det är ju en riktigt stor förlust som jag har gjort. På skolan hade vi nästan ingenting om samiskt liv i undervisningen. Man missade mycket eftersom man inte kunde delta fullt ut i sin samiska familj med tillvaratagande av renkött, skinn och mycket mer. Jag var en gäst som kom hem till jul och till sommaren!

Under åren på internatet danades vi barn av hierarkiska grupprocesser som ofta präglades av mentaliteten "tror du att du är något", "håll dig på din plats". För många ledde detta till bristande

självförtroende, känsla av underlägsenhet, ökande utanförskap... . Många av oss hade en längtan till den kravfria gemenskap som alla barn eftersträvar. Ute i samhället hörde vi ofta skällsord om "lappar", precis som när vi gick vidare från nomadskolan till andra utbildningsinstitutioner, vilket gjorde att vi många gånger undvek att avslöja vår etnicitet.

När nomadskolinspektören kom till skolan fick dräkten användas och den svenska flaggan fick hissas. Varannan vecka gick samebarnen i kolt genom samhället till kyrkan. Barn i samhället stod och ropade -Lapp, lapp, lapp. Barnen åkte hem tre gånger per läsår; jul, påsk och sommarlov. Utan den stadigvarande kopplingen till den samiska vardagen och utan närhet till sin familj. En insikt som kommer i vuxen ålder.

Skolpojkar i nomadskola blir omstoppade av lärarinnan Ingrid Gaup. Jukkasjärvi, Norrbotten. Foto: Borg Mesch/Nordiska museet.

Folkskolan

Om nomadskolan verkade segregerande för renskötande fjällsamers barn så verkade folkskolan assimilerande för övriga samer. Försvenskningspolitiken drabbade även samisk-talande samebarn (förutom de meänkieli-talande barnen i Tornedalen). I de så kallade arbetsstugorna placerades också samebarn. I folkskolan var det förbjudet att tala annat än svenska och brott mot språkförbudet straffades hårt, allt efter lärarens eller husmors eget huvud. Många äldre samer har minnen av övergrepp och skambeläggning i skolan. På grund av dessa upplevelser var det på 60- och 70-talen många samiska föräldrar som inte pratade samiska med sina barn. Forskares idéer om risken för "halvspråkighet" och föräldrarnas negativa upplevelser av att vara samiskspråkiga när de började i den svenska skolan gjorde att de ville bespara sina barn den skammen. Deras efterkommande har således förlorat sitt språk och många skäms nu istället för att de inte kan tala samiska "fast de borde kunna det".

Kusiner skiljdes åt när samiska barn utan renar skulle gå i byaskolan medan samiska barn med renar skulle till nomadskolan. Nomadskolereformen som skar genom det samiska samhället där hälften skulle gå i nomadskola och hälften i vanlig folkskola väckte mycket bitterhet och stor sorg. Samer kunde bli mer anti-samiska än majoritetsbefolkningen av ren självbevarelsedrift. Man trodde att man gjorde ett val, men egentligen hade man hade inget val.

När min mamma var barn på 40-talet fick inte barn från Vittangi skogssameby gå i nomadskolan i Lannavaara med andra samiska barn. Det skapade konflikter och utanförskap. Hon förlorade rätten att använda sitt språk och som människa nedvärderades hon i byaskolan.

Vilka effekter på språk, identitet, kultur, självkänsla, värdighet fick det när man delade upp de samiska barnen så att vissa skulle till nomadskolan och vissa till folkskolan. Hur ser vi effekter av detta än idag? De som gick nomadskola uppfostrades att de var de "riktiga lapparna" och deras släktingar som gick folkskola och fick höra att de var svenskar. I folkskolan och senare grundskolan var det givetvis fullständigt uteslutet att det skulle pratas samiska.

Man borde även se på arbetsstugorna och kyrkans inblandning i dessa. I Jokkmokk var det kyrkoherden som hade det yttersta ansvaret. Här har det mesta skett, mobbing, spö och förnedring.

Grundskola och gymnasieskola

Möjligheterna till modersmålsundervisning tas upp i flera samtal. Även om lagen idag ger samer rätt att läsa sitt språk så är det i praktiken mycket besvärligt för många skolor att anordna undervisning i samiska, delvis beroende på lärarbristen. Att skolor inte underlättar för samiska ungdomar att läsa samiska i grundskolan och på gymnasiet och att lärar-utbildningar inte omfattar ämnet samiska är teman som Sametinget tar upp i sina årliga lägesrapporter om de samiska språken. En följd av att få gymnasieungdomar har betyg i samiska (0,2 promille av en årskull år 2018[34]) är att det finns en minimal rekryteringsbas till lärarutbildning och högre studier i samiska.

Att det är skillnad på samer och samer märks än idag i den svenska grundskolan, menar några unga informanter som upplever att sameungdomar från renskötande familjer särbehandlas till exempel när det gäller ledigheter eller möjligheten att tillverka knivar och koltar på slöjdlektionerna. Sådant väcker ilska och sår split mellan samiska ungdomar än idag medan lärarna förmodligen är helt ovetande om det.

Uppdelningen av samiska barn upprepades ifråga om sameintegreringen på 90-talet. Jag fick inte gå sameintegreringen på högstadiet för vi hade inte samiska som språk i hemmet.

Jag är född 1979. När jag ville läsa samiska i grundskolan hette det att det behövdes minst fem elever för att skolan skulle ordna undervisning. När vi fick ihop till en grupp med till och med fler än fem elever, sa skolan att det inte fanns någon lärare. Pappa fixade en lärare som kunde ställa upp men vi fick ändå inte läsa samiska. Jag känner mig sviken av skolan, jag förlorade så många år.

Man läser fortfarande mer om indianer är samer i svensk skola. Större okunskap i södra Sverige, vissa vet fortfarande inte ens att samerna är Sveriges ursprungsbefolkning.

Språkfrågan är den viktigaste. Enligt min mening har den dragits i långbänk i Sverige sedan 1960-talet då jag själv blev utsatt för undervisning i samiska utan att lära mig särskilt mycket. (Under samma tid lärde jag mig hyfsad bra engelska och förståelig tyska och franska.) Nåväl, hur är det nu

[34] Sametingets lägesrapport om de samiska språken 2019, s. 43.

då? Jag jobbar ibland i skolan och försöker då språka med eleverna som läser nordsamiska eller umesamiska. Hur går det? Jag brukar ställa enkla frågor om hur dom mår eller om vädret, men möts ofta av oförstående blickar. Har inget hänt sen jag själv gick i skolan?

Sanningskommissionen måste belysa hur samepolitiken har påverkat samiska barns uppväxt och skolgång, och barnens möjligheter att lära sig samiska språk.

Sorselesamer i Ammarnäs 1871. Fotograf: Lotten von Düben/Nordiska museet.

Jon Jonsson Fjällgren och hans hustru Kristina Persdotter i samband med flytten från Jämtland till Idre i början av 1900-talet. Familjen flyttade senare till Anådalen i nuvarande Mittådalens sameby. Foto: Privat.

Förlust av språk, kultur och identitet

Försvenskningsprocessen, konsekvenser av språkförlust, identitetslöshet och svårigheterna att ta tillbaka sitt språk som vuxen framkommer både i enkätmaterialet och i samtalen. Försvenskningsprocessen är en viktig fråga. Det är många som berättar om olika episoder från skoltiden där ens eget språk inte ansågs viktigt och så småningom föll i glömska. Förlusten av språk får många konsekvenser. När man tar språket ifrån en människa förloras en del av identiteten, förmågan att uttrycka sina känslor, andligheten, tillhörigheten, historien, kulturarvet och världsbilden. Ett språk bär på mycket kulturell kunskap som helt försvinner i och med att gamla ord och begrepp inte längre används. Att bli fråntagen sitt språk innebär att man rubbar känslan av sammanhang, samhörighet och tillit. Att rycka barnen från sitt sammanhang är ett angrepp inte bara på språket, utan på familjen, det sociala sammanhanget och kulturen.[35] Det handlar inte bara om de barn som tvingades lämna hemmet under långa perioder, utan också om de föräldrar och far- och morföräldrar som blev kvar.

I skolan blev de samiska personnamnen försvenskade. Samer som förlorade sina renar tvingades byta till svenskklingande efternamn för att kunna ta anställning och försörja sina familjer. Somliga informanter berättar om beslut i byar och byskolor där man bestämt att bara använda svenska fastän byarna var helt samiska från början. Försvenskningen ledde till att barnen inte kunde prata med sina äldre släktingar. Det orsakade skambeläggning och en känsla av historielöshet. Samer kan uppleva det som att man har blivit bestulen på sitt liv, på allt man skulle ha kunnat, såsom slöjd, språk och berättelser.

Konsekvenserna av försvenskningspolitiken får samer leva med än idag. Föräldrar vittnar om att de fortfarande måste kämpa för att deras barn ska få undervisning i samiska, för rätten till sitt språk och sin kultur – trots alla konventioner och lagar som ska garantera detta.

I Arvidsjaur har folk blivit berövade sitt språk och sin identitet - att man inte duger som man är. Samiska talas inte offentligt någonstans idag. Statens språkpolitik har gjort detta. Kommunen fortsätter att osynliggöra samerna. Exempelvis när man går ut med platsannonser där beskrivningar av näringslivet innehåller allt utom det samiska näringslivet. Det står inget om renskötsel, slakterier eller förädlingsföretag i Arvidsjaur trots att Sveriges största renslakteri finns här.

I folkskolan var frågan så infekterad och man fick inte prata samiska på rasterna, vilket gjorde att man började skämmas, kände sig nedvärderad och fick dåligt självförtroende.

Sydsamerna har varit hårt ansatta av staten för språket, tillhörigheten och allt möjligt. Hela min släkt tappade allt. Staten måste stå för kostnader för att ta tillbaka detta; språk, namn, mark, slöjdmaterial – vi är ju många som är uteslutna från samebyn.

Vi fick inte använda språket, inte i byskolan och inte i nomadskolan och från början fick vi inte ha sameslöjd heller i nomadskolan i Tärnaby.

[35] Chief Wilton Littlechild som själv rycktes från sin familj till en internatskola beskriver övergreppet på detta sätt: https://www.youtube.com/watch?v=GAAnFaKQ2uM&feature=youtu.be

Jag minns när jag skulle sy min första lappdräkt. Då blev mamma jätteglad och nöjd och sa: Äntligen får vi också vara samer! Så olyckligt att vår identitet ifrågasattes, man visste inte vad man var. Är jag same? Är mina barn och barnbarn samer?

Det känns tråkigt att veta att jag är same, men jag känner inte att jag är same för att jag inte får vara same. Jag har inte det som en typisk same ska ha, har eller kan få.

Samepojke med get i Lappland kring sekelskiftet 1900. Troligen motiv av John Hertzberg på resa runt i Sverige. Foto: Helmer Bäckströms arkiv/Tekniska museet.

Isfiske. Andreas Labba tar upp nät som han lagt under isen på Kaitumälven, 1947.
Foto: Jan-Erik Anderbjörk/Nordiska museet.

Rasbiologi, rasism och strukturell diskriminering

Sveriges syn på samerna har förändrats från 1600-talets välvilja som kom till uttryck i Lappmarksplakaten (1673, 1695) och gränsdragningstraktatet med Norge 1751 (Lapp-kodicillen) till 1800-talets begynnande rasism. Även om kolonisation uppmuntrades skulle samtidigt samernas marker och sysselsättningar skyddas. Därefter skedde en förskjutning i synen på samerna.

Nationalismen uppkom i Europa under 1700-talet och ledde under 1800-talet till skapandet av nationalstater som ett ideal; ”ett land, ett folk”. Från mitten av 1800-talet utgick den statliga politiken i Sverige från ”nationalstatens bästa”. Under denna period spreds även idéer om ”den ädle vilden”, en romantisk uppfattning om naturfolk utanför civilisationen som ansågs ha levt utan krig och girighet. I Sverige utarbetades den politik gentemot samer som fått namnet ”lapp-ska-vara-lapp”-politik. De renskötande fjällsamerna ansågs vara minst påverkade av civilisationen och omgivande kulturer och därmed ”oförstörda”. Även om den gängse uppfattningen var att nomadkulturen var dömd till undergång så hade många svenska makthavare en exotisk bild av samernas renskötselkultur och ett paternalistiskt synsätt; de ”äkta” samerna skulle bevaras så länge som möjligt och därför isoleras. Övriga samer skulle assimileras. Lappväsendet och nomadskolan kom att institutionalisera den politiskt fastlagda riktlinjen som hade inslag av både kulturdarwinism och rasism. Andra exempel är bortförandet av samiska offergåvor och samiska kvarlevor, rasbiologernas skallmätningar och lappfogdar som fattade beslut över huvudet på samerna. Men de rasistiska tankegångarna spökar fortfarande. De finns kvar i strukturer och tankegångar och märks till exempel när barn inte får använda sitt språk i förskola/skola, när museer inte vill återlämna kvarlevor eller kulturarv, när det brister i skolornas information om nationella minoritetsspråk, att skolor förlägger språkundervisningen så att elever måste välja mellan moderna språk eller samiska eller väljer bort samiska för att det blir för betungande, bristfälligt samiskt innehåll i läroplaner, att lärarutbildningen inte anpassas för samiska, att samiska forskare inte anses kunna vara opartiska, att statens advokater använde ordet ”lappar” under Girjasmålet, att informationskanaler saknas om gällande lagar och regler i renskötselområdet, att landsbygdministern bjuder in så många representanter till överläggningar om översyn av rennäringslagen att samerna hamnar i minoritet, att en konsultationsordning med samer ses som ett hot, att man förminskar samerna och Sametinget genom att begränsa medel till demokratiskt arbete, att samebyar inte får full ersättning för rovdjursskador, med mera med mera.

Att undermålig, bristfällig och felaktig information om samer och samers levnadsvillkor bidrar till den rasism och strukturella diskriminering som finns idag är en fråga som engagerar många. Därför kom det i enkätsvaren också in flera förslag på förbättrad och obligatorisk undervisning om samer och samisk historia både i skolan och hos myndigheter.

Jag vill att nakenbilderna och andra bilder både på min pappa och mamma och andra släktingarna skall brännas. Dessa finns i Uppsala. Vem som helst kan titta på dessa bilder. Min mamma och min pappa skulle aldrig ha gett sin tillåtelse att andra skulle se dessa bilder. De har heller aldrig gett sin tillåtelse att bli fotograferade. Ett grovt övergrepp.

Svenska staten förnedrade genom rasbiologiska institutet samer, zigenare, judar och andra folkgrupper från tjugotalet och framåt. Ännu idag sprids dessa idéer av partier representerade i riksdagen.

Det blev enklare att stjäla samernas land när rasbiologiska tankesätt fick fotfäste i Sverige. Samer var ju inte lämpade för att äga land.

Renmärken som utarbetats och följt en familj i generationer genom arv, har staten genom länsstyrelsen tagit sig rätten att beslagta och utplåna. Historiska kränkningar och övergrepp på renskötselmetoder, traditioner, kultur, språk, kulturarv och livsrum. Segregation och nedvärdering av olika samiska grupper baserat på rasism.

Rasbiologerna kallade oss korsningar och halvlappar… Bilden av vad en äkta same är, "vi som har höga kindben är äkta samer", även könsstereotyper, staten har skapat en uppdelning kvinna – man, samt färg och utseende.

Det är väldigt tungt att dra i detta med rasbiologi – hur ska vi ta oss igenom detta på ett stärkande sätt? Det är också viktigt att ta med detta med lateralt våld[36] - att man hackar på varandra, samer angriper andra samer.

Min pappa var inte nomad, och gick skola med svenska barnen, de samiska kläderna tog han av och gömde under en sten för han var alltid mobbad. Han hade identiteten med de samiska barnen men var tvungen att gå i svenska skolan där samebarnen var förföljda. 85% av Tärnaby är samer, det är sorgligt. Det var rasbiologitanken. En del fick inte fullgod utbildning i nomadskolan. Närmare Sorsele kom det här med att om man var 25% lapp så hade man lite högre status men var man helsame så var det synd om en (lågstatus). Man räknade procent på varandra. Hela diskussionen är helt absurd men den härstammar från rasbiologin. I kyrkböckerna står etniciteten lapp och det står också under rutan "lyte".

Att vi idiotförklarats och dumförklaras, det är alltid staten som sitter med pennan, gör man en samisk institution är det inte självklart att vi själva ska styra den då vi anses som jäviga. Att den här bilden från skallmätningarna, det sitter så i ryggraden även hos civiliserade skolade människor… All forskning utgår från svenska perspektiv, inte samiskt perspektiv. Svenska institutioner ses som opartiska men samiska institutioner betraktas som jäviga!?

Vi samer i söder talar oss emellan fortfarande om skylten vid dansen utanför danslokalen i Bruksvallarna på 1970-talet i samband med införande av skoterförbud under viss tid. Texten löd: Samer inte önskvärda.

Det är bara att titta på länsstyrelsens arrendekarta över Kiruna kommun. De är bara de som bor i "samiska byar" som inte äger sina marker, inte kan sälja sin mark eller få bostadslån för att bygga ett hus på den marken – ett uppenbart tecken på den rasism som varit och fortfarande existerar.

[36] Inomgruppsliga konflikter är vanliga i grupper som utsätts för förtryck och diskriminering, detta kallas lateralt eller horisontellt våld. Lateralt våld innebär att ilska och frustration som bildas inom den förtryckta gruppen på grund av maktlöshet riktas mot den egna gruppen, istället för att riktas mot förtryckaren.

Än idag lever synen på samer att vi är bidragstagare och att rennäringen inte skulle leva utan den: Samerna vill inte jobba utan lever på bidrag, att jämföra med människor som går på socialbidrag : "Samerna kör ut sina renar på vägen med flit för att få bidrag".

Staten måste göra upp med sin rasistiska historia och ideologi, så att de i nutid blir medvetna om att de fortfarande för en strukturellt rasistisk politik gentemot urfolket samerna genom nuvarande lagstiftning. Osynliggörandet av samer i svensk historia och bristande undervisning i skolan gör att folk vet så lite om samer.

Folk ser en som en blåklädd tomte som bor i ett tält någonstans på ett fjäll - som om man vore en sagofigur och tycker det verkar hur mysigt som helst. De har ingen förståelse för hur mycket staten har aktivt motarbetat den fortsatta existensen av den samiska kulturen.

Hur svenska staten systematiskt har diskriminerat och missgynnat samer, exempelvis genom att samer har nekats egenhemslån fram till 1960-talet. Detta har gett det samiska folket sämre förutsättningar än majoritetsbefolkningen.

Jag vill se nolltolerans när det gäller diskriminering mot samer och det samiska språket, än idag måste samer genomlida diskriminering och rasism varje dag i sitt liv för sin kultur och sitt språk.

Sverige är ett föregångsland i fråga om nedtystning, mörkläggning, bortförklaringar, förljugenhet och ointresse. Ledstjärnan har varit begrepp som tala är silver, tiga är guld och en svensk tiger.

Text på baksidan av fotografiet: "Lappmöte i Jukkasjärvi 1905. Främst synes Hjalmar Lundbohm."
Foto: Borg Mesch/Nordiska museet

5. Andra sanningskommissioner i Norden

Norge: Kommisjonen for å granske fornorskingspolitikk og urett overfor samer, kvener og norskfinne

Norska myndigheter har likt svenska myndigheter i perioder fram till i slutet av 1900-talet fört en politik gentemot samer, kväner/norskfinner som fått allvarliga negativa konsekvenser för deras kultur, språk, identitet och levnadsvillkor. Över tid har en önskan växt fram om att det ska upprättas en offentlig kommission med uppdrag att granska förnorskningspolitiken och dess verkningar, bland annat från Sametinget i Norge och samiska organisationer. Innan kommissionen tillsattes höll Sametinget folkmöten på ett flertal platser och rapporterade resultatet till Stortinget. Den 20 juni 2017 tog Stortinget beslut om att upprätta en sannings- och försoningskommission[37], i denna inkluderades även kväner/norskfinner och den 19 maj 2019 införlivades skogfinner i mandatet. Kommissionen ska färdigställa sitt arbete innan den 1 september 2022 och överlämna sin rapport till Stortingets presidium. Sekretariatet för Sannhets- og forsoningskommisjonen är placerat på Norges arktiske universitet i Tromsö.

Sannhets- og forsoningskommisjonen har tolv ledamöter och leds av Dagfinn Høybråten. [38] Kommissionens ledamöter representerar bara sig själva och är utsedda av Stortinget. Kommissionens ledamöter håller arbetsmöten, öppna folkmöten när så är möjligt och ägnar sig åt informationsinsamling. De metoder man använder sig av är:

- Existerande forskning
- Granskning av arkiv
- Intervjuer
- Beställning av utredningar från experter
- Insamling/mottagning av material

All insamlat material arkiveras hos Arkivverket där Sannhets- og forsoningskommisjonen har ett eget arkiv. En egen lag har skapats för detta ändamål och alla medarbetare har 100 års tystnadsplikt. Informanter kan välja att vara anonyma om de så önskar.

Uppdrag

Granskningen syftar till att lägga en grund för erkännande av samers och kväners/norsk-finners erfarenheter i möte med norska myndigheters politik, och de konsekvenser dessa erfarenheter har fått för dem som grupper och individer. Mandatet beskriver tre uppdrag:

1. En historisk kartläggning som beskriver norska myndigheters politik och verksamhetsutövning mot samer och kväner/norskfinnar både lokalt, regionalt och nationellt.
2. En undersökning av konsekvenserna av förnorskningspolitiken. Kommissionen ska studera hur förnorskningspolitiken har påverkat majoritetsbefolkningens syn på samer, kväner/norskfinnar och undersöka betydelsen av förnorskningen fram till i dag.

[37] https://www.stortinget.no/no/Hva-skjer-pa-Stortinget/Nyhetsarkiv/Hva-skjer-nyheter/2017-2018/sannhets--og-forsoningskommisjonen/
[38] Läs mer: https://uit.no/kommisjonen/medlemmer

3. Förslag på åtgärder som bidrar till vidare försoning.

Tidsrymden som valts för studien är från år 1800 till idag. Tidpunkten är vald utifrån att man då kan se de första spåren av förnorskningspolitiken. Kommissionen studerar både ideologin bakom politiken inom skolväsendet, religiösa, akademiska och sociala institutioner och de språkliga, kulturella, materiella, sociala, hälsomässiga och identitetsmässiga konsekvenserna av den förda politiken på lokal, regional och nationell nivå.

Kris- och stödsamtal

Sannhets- og forsoningskommisjonen samarbetar med SANKS (Finnmarkssykehuset). SANKS erbjuder specialistvårdtjänster i psykiatri och ger kulturkompetent medicinsk rådgivning till kommissionen i samband med deras arbete. Det finns en samtalslinje som är öppen 8:30-15:30 under vardagar och under arrangemang. SANKS erbjuder kris- och stödsamtal om upplevelser knutna till förnorskning och övergrepp. SANKS kommer att slussa vidare de personer som behöver det till respektive kommun eller till specialistvård. 2,5 tjänster har avsatts till arbetet genom SANKS. SANKS kommer så långt det är möjligt att följa med på kommissionen arrangemang och fånga upp behov. Information om erbjudandet ges i samband med mötena.

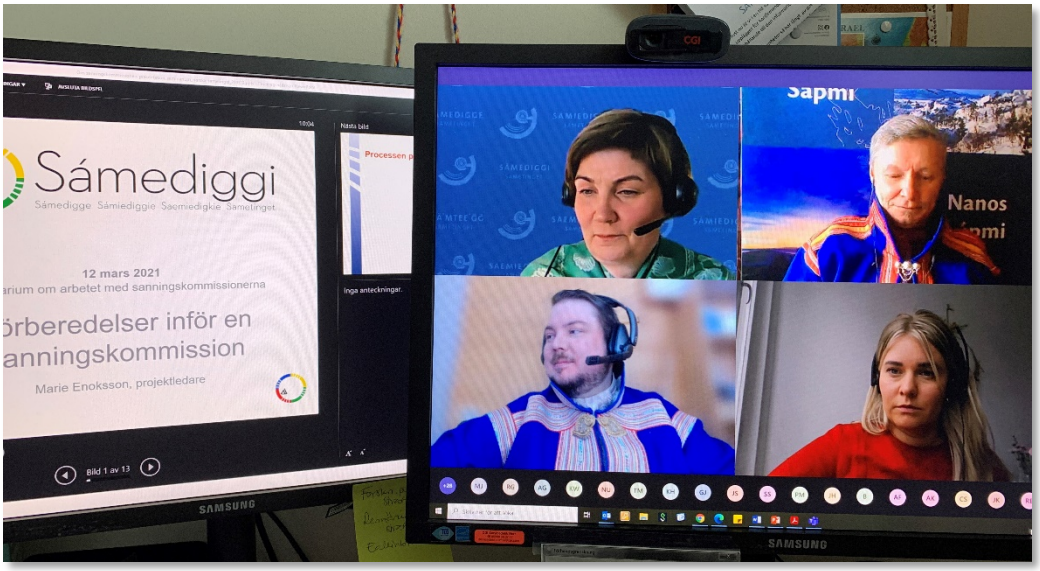

Digitalt seminarium om arbetet med sanningskommissionerna i Norge, Sverige och Finland, anordnat av norska Sametinget den 12 mars 2021.

Finland: Sannings- och försoningskommissionen för samer

Arbetsprocessen på finsk sida ser delvis annorlunda ut jämfört med Norge och Sverige. 2017 kom Sametingets styrelse och statsministern överens om att en sannings- och försonings-process skulle inledas. För statens del har statsrådets kansli i samarbete med justitie-ministeriet och social- och hälsovårdsministeriet ansvar för beredningen av sannings- och försoningsprocessen. Processen har beretts i dialog med Sametinget och skolternas bya-stämma. I februari 2018 hölls ett seminarium om internationella erfarenheter av sannings- och försoningskommissioner. I maj–juni 2018 genomfördes ett flertal samråd i samernas hembygdsområde och i städer där det finns en sameförening. Ungefär 300 personer deltog i samråden. Samrådsrapporten publicerades i november 2018. [39]

Sannings- och försoningskommissionen förmodas starta sitt arbete under 2021. Deras arbete beräknas ta två år.

Uppdrag

Syftet med sannings- och försoningsprocessen är att identifiera och bedöma diskriminering både i det förflutna och i dag, inklusive statens assimilationspolitik, och kränkningar av samernas rättigheter, utreda hur dessa påverkar samerna och deras samhälle i dag samt lägga fram föreslag om hur man kan främja kontakten såväl mellan samerna och finska staten, som samerna emellan. Genom sannings- och försoningsprocessen ska medvetenheten om samerna som Finlands urfolk öka. Kommissionen ska vara självständig och oberoende i sitt arbete.[40]

Målet för kommissionens arbete är att sammanställa och synliggöra samernas erfarenheter av finska statens och olika myndigheters agerande och konsekvenser för samerna som urfolk och individer. Finska staten ska som resultat av sannings- och försoningsprocessen bära sitt ansvar och tillsammans med Sametinget, skoltsamernas byastämma och andra samiska aktörer främja tillgodoseendet av samernas rättigheter i Finland. En gemensam uppfattning om diskriminering både i det förflutna och i dag, inklusive statens assimilationspolitik, och om kränkningar av samernas rättigheter förväntas skapa en grund för försoning mellan samerna och staten.

[39] https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/161165

[40] Sannings- och försoningskommission för samer - Statsrådets kansli (vnk.fi)

Sverige: Sannings- och försoningskommission för tornedalingar, kväner och lantalaiset

Den 19 mars 2020 beslutade regeringen om en sannings- och försoningskommission för att utreda kränkningar och övergrepp mot tornedalingar, kväner och lantalaiset till följd av 1800- och 1900-talens assimileringspolitik. Detta beslut föregicks av en förstudie kallad *"Då var jag som en fånge" – Statens övergrepp på tornedalingar och meänkielitalande under 1800- och 1900-talet*[41] skriven av Curt Persson och finansierad av kulturdepartementet. Den 11 juni 2020 tillsatte regeringen sju ledamöter i sannings- och försoningskommissionen. Beslutet fattades efter dialog med Svenska Tornedalingars Riksförbund – Tornionlaaksolaiset (STR-T) och ungdomsorganisationen Met Nuoret.

Kommissionens uppdrag är att verka för att minoritetens historiska erfarenheter synliggörs, ge de drabbade en kollektiv upprättelse, och främja försoning för att motverka att något liknande aldrig händer igen. Kommissionen ska bland annat:

- kartlägga och granska assimileringspolitiken och dess konsekvenser för minoriteten, grupper inom minoriteten och enskilda
- sprida information för att öka kunskapen om minoriteten och dess historiska erfarenheter
- lämna förslag till fortsatta insatser för att bidra till upprättelse och främja försoning

Sannings- och försoningskommissionen startade sitt arbete i oktober 2020 då kommissionens ledamöter reste runt i Tornedalen för att lyssna till människors berättelser. Innan den andra pandemivågen hann möten hållas i Pajala, Aapua, Nattavaara och Kiruna. Insamlandet av fakta och möten med människor ligger till grund för arbetet. Uppgiften är att få en helhetsbild av hur assimileringspolitiken mot minoriteter påverkat människorna i Tornedalen.

Forsbåtar vid Äihämäjoki, Tärendö socken i Tornedalen. Foto: Olof Hasslöf/Bohusläns museum.

[41] "Då var jag som en fånge." Statens övergrepp på tornedalingar och meänkielitalande under 1800- och 1900-talet – STR-T (str-t.com)

6. Hälsoaspekten

Erfarenheterna från våra nordiska grannländer samt från liknande processer som hållits runt om i världen, exempelvis i Kanada, visar att det är viktigt att beakta hälsoaspekten på ett tidigt stadium. Att börja prata om historiska trauman och svåra erfarenheter river upp sår, minnen och känslor som behöver hanteras på ett varsamt sätt. Det är av stor vikt att professionell sjukvårdspersonal med psykosocial kompetens finns tillgänglig både vid möten och i samband med intervjuer för de människor som behöver hjälp och stöd. Det krävs ett förberedelsearbete och särskilda ekonomiska resurser för att uppdraget ska kunna genomföras på ett fullgott sätt. Det finns röster som befarar att en sanningskommission riskerar att återtraumatisera de drabbade och deras anhöriga. Ett fåtal svar som inkom till projektet var anonyma med motiveringen att deras minnen och erfarenheter av utanförskap och övergrepp var så smärtsamma att de inte ville exponeras än en gång. Det kan handla om samiska barn som omplacerats av sociala myndigheter utan tanke på att behålla sammanhang och kulturell kontext, eller om sexuella övergrepp på institutioner.

För att förbereda inför ett kommande arbete har det samiska kunskapsnätverket[42] kontaktats. I kunskapsnätverket för samisk hälsa arbetar fem länskoordinatorer och en huvudkoordinator. Kunskapsnätverket har en styrgrupp och en politisk referensgrupp, med representanter från de nordliga regionerna, Sametinget och samiska organisationer. Vid ett digitalt möte den 2 december 2020 deltog Sofia Kling (huvudkoordinator), Yvonne Wiklund (Region Västerbotten), Suzanna Westberg (Dalarna), Naadja Östergren (LSS), Britt Sparrock (Sametinget), Ellacarin Blind (SSR), Ingela Jönsson (Region Jämtland Härjedalen), Bodil Larsson (Region Norrbotten) och Sametingets projektledare Marie Enoksson. Sofia Kling redogjorde för länskoordinatorernas diskussioner om hur behovet av psykosocialt stöd under sanningskommissionens möten kan organiseras. På svensk sida finns inte samma resurser som i Norge där psykologer från SANKS[43] deltar med närvarande stöd på möten och intervjuer som sannings- och försoningskommissionen anordnar. Det finns däremot andra möjligheter att lösa behovet av psykosocialt stöd och det finns andra yrkesgrupper som också kan komma ifråga.

Deltagarna i det samiska kunskapsnätverket uttryckte uppskattning över att Sametinget är proaktivt och initierar frågan i god tid så att regionerna hinner göra nödvändiga förberedelser. De ställde frågor som:

- Vad ska regionerna bidra med?
- Vilka är behoven?
- Behövs utbildningsinsatser?
- Behövs en nationell stödlinje?

[42] Kunskapsnätverket för samisk hälsa är ett samarbete som syftar till att säkerställa en god hälsa och en vård på lika villkor för det samiska folket. Samarbetet består av Region Norrbotten, Region Västerbotten, Region Jämtland Härjedalen, Region Dalarna, Sametinget, Landsförbundet Svenska samer, Riksorganisationen Samerna, Same Ätnam, Sáminuorra och Svenska samernas riksförbund (SSR).

[43] SANKS = Samisk nasjonal kompetansetjeneste i Norge. SANKS er spesialisthelsetjeneste som tilbyr utredning og behandling innenfor psykisk helse- og rusvern for alle. SANKS har i tillegg nasjonale kompetansetjenestefunksjoner for den samiske befolkningen. Kompetansetjenesten er en integrert del av spesialisthelsetjenesten i Finnmarkssykehuset HF.

- Vad är ett realistiskt arbetssätt? Människor kan behöva stöd i olika skeden och olika typer av stöd.
- Kommer särskilda medel att tilldelas regionerna för detta arbete?

Regionerna har ett uppdrag att finnas till för hela befolkningen. Det kan behövas samtalsstöd på hemmaplan – alla kanske inte vill prata direkt, men behöver hjälp och stöd senare. Om människor visar sig ha ett större vårdbehov ska de slussas vidare till ordinarie vårdinsatser i regionerna, som också behöver tid för förberedelser. Detta är regionernas ansvar och inte Sametingets, men Sametinget vill framhålla vikten av att psykosociala stödfunktioner finns tillgängliga under processens gång. Dessa personer ska ha samisk kulturkompetens och spetskompetens inom psykisk ohälsa, våld, övergrepp och trauman eller beroende/anhörig-problematik. Det får inte bli så att samer som hör av sig med anledning av sanningskommis-sionens arbete hänvisas till en lokal vårdcentral. Det kommer inte att inge förtroende. Hur detta arbete ska organiseras är en annan fråga. Sametinget som myndighet har inte något formellt ansvar för vård- och hälsorelaterade frågor. Det är statens ansvar att tillställa regionerna medel för att möta upp behoven.

Renskötare i Kalls sameby med vinterbetesmarker runt Åre packar för återflytt till sommarbetesmarkerna i Skäckerfjällen, förmodligen på 1920-talet. I bakgrunden syns Mullfjället. Foto: Privat.

7. Avslutande diskussion

Mål och mandat

Målen för en sanningskommission kan vanligtvis delas in i tre huvudsakliga områden.

1) att fastställa sanningen
2) tillhandahålla sätt för de som utsatts för övergrepp att få upprättelse och
3) främja samhällsförändringar så att övergreppen inte upprepas[44]

Många teman och exempel nämns i samtal och enkäter. Det övergripande intrycket är att allt är sammanflätat och att det är svårt att urskilja enstaka teman som kan stå på egna ben. Det övergripande intrycket är att den statliga samepolitiken och lagstiftningen varit en klassisk söndra-och-härska-politik som splittrat samerna och därmed gjort dem till varandras fiender. På så sätt har koloniseringen, industrialiseringen och utvinningen av naturresurser i de samiska områdena kunnat fortgå utan att samer har haft särskilt mycket att säga till om, inte ens samebyarna som enligt lagen är sakägare. Övriga samer har ingen rätt att göra sina röster hörda i exploateringsärenden annat än som övrig lokalbefolkning (det civila samhället). I och med Sametingets tillkomst har en arena skapats där olika samiska grupper kan mötas igen och debattera på sina egna villkor. Det innebär ett närmande och en möjlighet att börja lyssna på varandra, men det är samtidigt en smärtsam process för alla parter. Det är också en anledning till att samebyarna och samebyarnas riksorganisationer ofta uttrycker misstro gentemot Sametinget som i sin tur har många parametrar att ta hänsyn till just på grund av sin konstruktion. Sametingets uppbyggnad som både en statlig myndighet och ett folkvalt parlament, underfinansierad och utan självbestämmande, innebär i sig själv en inneboende konflikt som kan ställa till problem både för staten och för det samiska samhället.

Sametingets styrgrupp för förankringsarbetet inför en sanningskommission anser att sanningskommissionen i Sverige bör få ett brett mandat att göra en historisk kartläggning, beskriva konsekvenserna av försvenskningsprocessen och föreslå åtgärder för att komma till rätta med historiska och nutida övergrepp, trauman och motsättningar. Sannings-kommissionen ska kartlägga historiska händelser, livsöden, konsekvenser av statens politik för det samiska folket, individer, familjer och grupper. På samhällsnivå måste sanningen om Sverige som koloniserande stat undersökas. De samer som vill berätta sin historia för sanningskommissionen ska kunna göra det utan avgränsningar och begränsningar. Den som väljer att dela sin historia måste själv få välja vad som är viktigt att berätta. Urfolks-deklarationen[45] bör vara vägledande i arbetet tillsammans med folkrätten och de mänskliga rättigheterna.

Tillräckligt med tid och resurser

Styrgruppen betonar vikten av att kommissionens ledamöter har stort handlingsutrymme och tillräckligt med tid och resurser. Detta ligger i linje med vad Dr Julia Raue, rådgivare till FN:s specialrapportör för sanning, rättvisa, ersättning och garantier för icke-upprepning,

[44] Enligt Eduardo Gonzalez, sociolog och expert i frågor som rör sanningskommissioner och övergångsrättvisa: https://www.youtube.com/watch?v=FxSJOq0RKyM&t=2s

[45] United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples | United Nations For Indigenous Peoples

Pablo De Greiff, sa: ”Det är viktigt att en kommission får den makt den behöver för att kunna åstadkomma något. Det är viktigt att mandatet blir tydligt eftersom en kommissions makt är direkt avhängig mandatets utformning. Det gäller att veta vad man vill att kommissionen ska åstadkomma och vilken tidsperiod och vilket område den ska belysa så att förväntningar på kommissionen är rimliga…”[46] Kommissionen ska kunna föreslå långtgående åtgärder och ta höjd för eventuella efterföljande rättsprocesser.

Vikten av psykosocialt stöd

Styrgruppen kan inte nog betona vikten av att erbjuda psykosocialt stöd för samer som delar sina livshistorier under den tid sanningskommissionen verkar. Sametinget föreslår att en särskild enhet med ansvar för psykosocialt stöd i samband med sanningskommissionens arbete inrättas. Denna fråga måste dock behandlas vidare av regeringskansliet; kulturdepartementet och socialdepartementet, i samband med förberedelserna inför inrättandet av en sanningskommission. Sametinget anser att berörda regioner bör få ett särskilt uppdrag och särskilda medel för samarbetet med sanningskommissionen.

Kommissionens ledamöter

Ledamöter i en sanningskommission kan utses utifrån meriter, förtroende eller representativitet. I Norge utsågs de tolv ledamöterna av Stortinget, efter en process som föregicks i dialog med Sametinget med flera. Kommissionärerna är i första hand utsedda utifrån sin kompetens och för att de åtnjuter ett stort förtroende både i det norska samhället, i det samiska samhället och hos andra minoritetsgrupper som omfattas av sanningskommissionen. De representerar enbart sig själva men ska säkerställa att alla får komma till tals. Några av kommissionärerna är samer. I Finland beslutades tillvägagångssättet utifrån representativitet; två av de fem ledamöterna har utsetts av finska Sametinget, en av skoltsamernas byastämma och två av finska staten. Sametingets ledamöter valde sina representanter efter öppna intervjuer med flera föreslagna kandidater. Kommissionärerna som Sametinget i Finland därefter utsåg, valdes utifrån sina meriter och ett etablerat förtroende, inte utifrån etnicitet.

Under förankringsarbetet på svensk sida har några röster ansett att kommissionärerna ska vara samer för att samer ska våga dela sina livsöden i intervjuer och att alla samiska grupper ska representeras i sanningskommissionen. Den synen delas inte av majoriteten och inte av styrgruppen som anser det viktigare att sanningskommissionen ska vara opartisk och objektiv. De blivande kommissionärerna ska ha bred kompetens och ett stort förtroendekapital både i det svenska och i det samiska samhället. De förväntas arbeta förutsättningslöst. De ska ur människorättsperspektiv, folkrättsperspektiv och urfolksperspektiv inte vara färgade av statens koloniala syn på och uppdelning av samer. En kommissionär som själv är same kan ha viktiga inifrån-perspektiv och naturliga ingångar till vissa grupper av samer, men också vara färgad av sin egen historia. Kommissionärerna förväntas arbeta fritt från fördomar, förutfattade meningar och kategoriserande förhållningssätt gentemot samer. Däremot är det av stor vikt att intervjuer kan ske på det språk som personen själv föredrar, och därför måste samisktalande tolkar och översättare vara knutna till kommissionen.

[46] DO:s minnesanteckningar från seminariet i Umeå 2016-10-25—26, https://www.sametinget.se/125416

Det kan krävas att internationella experter/kommissionärer bistår i arbetet då synen på samer under decennier varit starkt kategoriserande. Exempelvis har renskötande nordsamer utgjort en stark samisk norm, medan andra samiska grupper har marginaliserats och assimilerats, t.ex. sydsamer, skogssamer och icke-renskötande samer. En sannings-kommission får inte uppfattas som partisk utan måste arbeta inkluderande med alla samiska grupper. Förmodligen kan andra internationella kommissioner bidra med tyngre erfarenheter vad gäller den process som krävs för det samiska folket i Sverige.

En internationell erfarenhet och viktig aspekt att ta hänsyn till är att förövare inte själva ska sitta i kommissionen. Eftersom kyrka och stat varit starkt sammankopplade genom historiens gång och kyrkans män många gånger varit statens förlängda arm, är det till exempel inte lämpligt att representanter från Svenska kyrkan granskar sig själva.

Arkivfrågor

Syftet med sanningskommissionen är att granska och synliggöra svensk samepolitik och dess konsekvenser för det samiska folket. Hur och var det insamlade materialet ska arkiveras behöver hanteras. Det är viktigt att kommissionen kan erbjuda verklig anonymitet och sekretess i de fall där detta krävs.

Förväntningar och krav från Sametinget

Sametinget förväntar sig att regeringen fortsätter arbeta i nära dialog med Sametinget och ge Sametinget inflytande när det gäller utformning av direktiv för kommissionen och val av kommissionärer. Styrgruppen måste involveras i den fortsatta processen med direktiven. Styrgruppens mening är att även Sametingets plenum bör få möjlighet att acceptera direktiven och regeringens förslag på kommissionärer innan beslutet verkställs.

Kul att det äntligen händer. Hoppas det leder till något mer än bara ett papper och en ursäkt.

Jag är glad att detta sker nu, när jag är ung och när min áddjá fortfarande är här och kan se det.

Att resultatet omsätts i åtgärder för att ena samerna och så långt möjligt återställa oförrätter och övergrepp.

Sanningskommissionen ska enligt mig vara kompromisslös! Efter all orättvisa som svenska staten har utsatt oss för så måste sanningskommissionen reflektera det och verkligen ge oss den rättvisa vi förtjänar!

Sammanfattning

Det samiska folket har genom historien blivit utsatt för övergrepp, kränkningar och rasism. Dessa övergrepp påverkar det samiska folkets och enskilda samers livsvillkor än idag. De påverkar även relationen mellan olika samiska grupper och mellan det samiska folket och den svenska staten. Sametinget har arbetat med frågan om inrättande av en sanningskommission för att granska statens övergrepp mot det samiska folket sedan 2014 då en motion antogs av plenum. Viktiga delar i det arbetet är det rundabordssamtal och seminarium med internationella experter som anordnades 2016 och den SWOT-analys som utarbetades 2018. Dessa ligger till grund för den hemställan som Sametinget i stor enighet lämnade in till kulturdepartementet i juni 2019. Sametinget fick 2020 ett regeringsuppdrag att förbereda och förankra arbetet inför en sanningskommission i det samiska samhället. Denna rapport redovisar vad som gjorts inom uppdraget och redogör för de synpunkter som framkommit i samtal och enkäter.

En sanningskommission bör granska hur den svenska statens och länsstyrelsernas agerande splittrat det samiska folket, framförallt genom den så kallade ”lapp-ska-vara-lapp”-politiken, som hade inslag av både kulturdarwinism och rasism. Den kom till uttryck i nomadskolereformen 1913 och renbetes-lagstiftningen 1928. Samer förlorade äganderätten till land och vatten, renskötselrätten begränsades, olika former av renskötsel ställdes mot varandra och samer i andra traditionella näringar som jakt, fiske och slöjdhantverk ställdes utanför rättighetssystemet. Markfrågan är ett tema som många samer nämner. En sanningskommission bör granska hur det gick till när samiska marker kom under statlig kontroll. Här omnämns bland annat lappskattelanden, avvittringen och exploateringen av naturresurser.

Statens dubbla politik var dels en segregationspolitik, dels en assimilationspolitik, beroende på grupptillhörighet och bostadsort. Nomadskolan var ett angrepp på familjen, det sociala samman-hanget och kulturen när barn rycktes från sitt sammanhang för att bo på internat. De samebarn som inte fick gå i nomadskola upplevde språkligt förtryck och kulturellt utanförskap i folkskolan. Försvensk-ningsprocessen, konsekvenserna av språkförlust och svårigheterna att ta tillbaka sitt språk som vuxen är ett annat tema. Möjligheterna till modersmålsundervisning i samiska är än idag begränsade i grund-skolan och på gymnasiet. Till gränsöverskridande problematik hör renbeteskonventionerna och tvångsförflyttningen av nordsamiska renskötarfamiljer till sydligare områden och dess konsekvenser, men även andra typer av tvångsförflyttningar genom historien.

En stor majoritet av de samer som svarat på enkäten och deltagit på möten utrycker höga eller mycket höga förväntningar på en kommande sanningskommission. Flera svar uttrycker förväntningar om att kommissionen ska gå till botten med oförrätter och i förlängningen leda till förändring på flera olika sätt. Det är av stor vikt att en kommande oberoende sanningskommission får ett brett uppdrag, stort handlingsutrymme och tillräckligt med tid och resurser. Sametinget påtalar slutligen vikten av att psykosociala stödfunktioner inrättas i samband med sanningskommissionens arbete, i samarbete med de nordliga regionerna och kunskapsnätverket för samisk hälsa.

Summary in English

Throughout history, The Sami people have been subjected to abuse, violations, and racism. These wrongdoings still have a negative effect on the living conditions of the Sami people and individuals. They also effect the relations between different Sami groups and between the Sami people and the Swedish State. The Sami Parliament Plenary Assembly adopted a motion in 2014 to work with the matter of setting up a Truth Commission to examine the abuses of the Sami by the State. Vital parts in this work are the round-table discussions and seminars with international experts that were arranged in Umeå in 2016 as well as the SWOT-analysis that a working group developed in 2018. These are the foundation for the proposal that the Sami Parliament unanimously submitted to the Ministry of Culture in June 2019. In 2020, The Parliament was given a government assignment to prepare and anchor the work for a Truth Commission in the Sami community. This report is an account of what has been accomplished within the assignment and presents the viewpoints that have emerged in discussions and questionnaires.

A truth commission should examine how the actions of the Swedish State and the County Administrative Boards divided the Sami people, primarily through the so-called "a Lapp should be a Lapp"-policy, which had elements of both cultural darwinism and racism. This was expressed in the nomad school reform of 1913 and the reindeer husbandry legislation of 1928. The Sami lost ownership rights to land and water; the right to reindeer husbandry was limited, different types of reindeer husbandry were set against each other, and Sami in other traditional livelihoods such as hunting, fishing and handicrafts were excluded from the rights system. The issue of land is a theme mentioned by many. A truth commission should review what happened when the Sami lost their lands; the so called *lappskatteland* (Sami tax-lands), land distribution, resource exploitation and encroachments.

The double policy of the State was partly segregation policy, partly assimilation policy, depending on group affiliation and where you lived. The nomad school was an attack on the family, the social coherency and culture when children were removed from their environment to live at boarding schools. Those Sami children that did not attend nomad schools experienced language oppression and cultural alienation in the ordinary public school. The "Swedification" process, the consequences of lost language and the difficulties in reclaiming one's language as an adult is an urgent theme. The possibility for learning the Sami language is still limited in secondary and upper secondary school. Cross-border related problems include reindeer grazing conventions and forced migrations, primarily of North Sami reindeer herding families to areas further south and the consequences thereof, but also other types of forced migrations throughout history.

A majority of the Sami that have answered the questionnaire or participated in meetings express high or very high expectations on a truth commission. Several voices expect the truth commission to investigate injustice and wrong-doing and lead to change in many ways. It is of utmost importance that a future, independent truth commission is given a wide mandate, large room to maneuver and adequate time and resources. In closing, the Swedish Sami Parliament stresses the importance of health professionals being engaged in psycho-social support functions in connection with the truth commission work. This must be done together with the northern regions and the network knowledgeable in Sami health.

Bilagor

1. Historisk översikt
2. SWOT-analys
3. DO:s minnesanteckningar: Rundabordssamtal om internationella erfarenheter av sanningskommissioner
4. Sametingets hemställan om att regeringen ska finansiera en process för att i samarbete med Sametinget inrätta en oberoende sanningskommission om den svenska statens övergrepp mot det samiska folket

Bilagorna finns i särskilt dokument som kan laddas ner här
https://www.sametinget.se/sanningskommission/rapportbilagor